

АГУУЛГА

3	ОРШИЛ
5	ДИЖИТАЛ БОЛОМЖУУД
8	ДИЖИТАЛ ХҮРТЭЭМЖ ЭХНИЙ АЛХАМ БОЛОХ НЬ
9	<i>Эрчим хүчний дэд бүтэц</i>
12	<i>Дижитал дэд бүтэц: Боломжийн үнэ ба хүртээмж</i>
16	<i>Зөөлөн дэд бүтэц</i>
17	ХҮНИЙ НӨӨЦИЙН ЧАДАВХ БА ТООН БИЧИГ ҮСГИЙН БОЛОВСРОЛ
18	<i>Боловсрол ба тоон бичиг үсгийн боловсрол</i>
20	<i>Хөдөлмөрийн зах зээл ба залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлт</i>
23	АРХИТЕКТУР БА САНХҮҮЖИЛТИЙН ХҮРТЭЭМЖ
24	<i>Санхүүгийн хүртээмж</i>
27	<i>Гарааны бизнесийн санхүүжилт</i>
30	<i>Зохицуулалтын орчин</i>
35	ҮР ДҮНТЭЙ ДИЖИТАЛ АМЬДРАЛ ДАХЬ ДИЖИТАЛ ХҮРТЭЭМЖ
37	<i>Жендэрийн тэгш бус байдал ба соёлын хэм хэмжээ</i>
39	<i>Хот руу шилжих хөдөлгөөн ба гэр хороолол</i>
41	<i>Нийгмийн халамж</i>
43	ДҮГНЭЛТ

ОРШИЛ

Монгол Улс нь өнө эртнээс уламжлагдан ирсэн баялаг түүхтэй, нүүдэлчин соёлтой, өргөн уудам газар нутагт тархан суурьшиж амьдардаг онцлогтой. Мэдээллийн технологи, дижиталчлал эрчээ авч буй өнөө үетэй бид хөл нийлүүлэн алхаж нийгэм-эдийн засгийн хөгжлөө хурдасгахаар зорин ажиллаж байна. Монгол бол дэвшилтэт технологийн шинэ давалгааг ашиглан хөгжилд хүрэх шинэ арга замаа тодорхойлох бүрэн боломжтой орон юм. Нүүдэлчин ард иргэддээ технологийн хөгжлийг ойртуулан, үндэстний хэмжээнд дижитал сүлжээнд холбох замаар хүртээмжтэй, хүчирхэг дижитал эдийн засгийг бүтээж чадах юм.

Сүүлийн 10 гаруй жилийн туршид мэдээлэл технологийн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ дэлхий даяар тэсрэлт хийсээр байна. Монголын харьцангуй залуу, дасан зохицох чадвар өндөртэй иргэд эдгээр дэвшлүүдийг хувийн болон мэргэжлийн хэрэгцээнд өргөнөөр ашигласаар байна. Хиймэл оюун ухаан, блок чэйн, биг дата зэрэг дэвшилтэт технологиуд Монголд аль хэдийн нэвтэрч, гарааны бизнесүүд болон энтрепренершип залуу үеийнхний сонирхлыг татсаар байна.

Технологи, дижиталчлалын ачаар Монгол Улсын өнцөг булан бүрд амьдарч буй ард иргэд нэг нэгэнтэйгээ холбогдож, санхүүгийн үйлчилгээ авах боломж нэмэгдэж байгаа хэдий ч ноцтой эрсдэлүүд оршин байсаар байна. Агаарын бохирдол, гэр хороолол ба хот руу шилжих шилжилт хөдөлгөөн, тэгш бус байдал зэрэг олон тулгамдсан асуудлууд төр төдийгүй бүх оролцогч талуудыг шийдэл хайхад түлхэц үзүүлж байна.

Эдгээр хөгжлийн сорилтуудыг шийдвэрлэхийн тулд дижитал боломжуудаа тодорхойлох нь нэн тэргүүний ач холбогдолтой бөгөөд үүнийг гаргахад дэд бүтэц, боловсрол, санхүү гэх мэт гол салбаруудад үүссэн зааг ялгааг тодорхой болгох шаардлага үүсч байна. Энэхүү тайланд эдгээр гол салбаруудын хөгжилд гарч буй зааг ялгаа, улсын дижитал хөгжлийн бэлэн байдалд нөлөөлөх, шинээр гарч ирж байгаа асуудлуудыг шинжлэн дүгнэх болно. Үүний тулд уг тайлан салбар бүрт шинжилгээ хийж, технологи нэвтрүүлэх гол хөдөлгөгч хүч хийгээд саад бэрхшээлийг илүүтэй тодруулахыг зорьсон болно.

Монголын дижитал эдийн засгийн бэлэн байдлыг үнэлэхдээ дөрвөн гол тулгуур хүчин зүйлээр авч үзлээ. Эдгээр нь дэд бүтэц, хүний нөөцийн чадавх, санхүүгийн хүртээмж, бодлого зохицуулалтын орчин болно. Монголын нөхцөл байдлын суурь үнэлгээ нь дижитал эдийн засгийн үндэс суурьтай холбоотойгоор оролцогч талуудыг улсын хүртээмжтэй дижитал эдийн засгийг хөгжлийн стратеги хэмээн үзэж төрийн хөрөнгө оруулалт болон хөгжлийн төлөвлөлтөд тодорхой төлөвлөгөө гаргуулах болно.

ДИЖИТАЛ БОЛОМЖУУД

Дижиталчлал нь дэлхийн хэмжээнд бодит байдал болоод байна. Монгол Улс хөгжиж байгаа орны хувьд эдгээр хурдацтай өөрчлөлт, хөгжлийн хурдасгуур болсон дижиталчлалыг хэрэглээнээс үүссэн олон боломжуудыг атгах хэрэгтэй. Энэхүү хэсэгт хөдөлмөр эрхлэлтийг бий болгож, эдийн засгийг төрөлжүүлэх, эдийн засгийн бүтээмж хийгээд үр ашгийг нэмэгдүүлэх, биелэгдэх боломжтой дижитал боломжуудыг бид тодорхойлон гаргалаа.

Нийгмийн тэгш бус байдлын зааг ялгааг багасгах нь

Үндэсний Статистикийн Хорооны 2019 оны статистик мэдээлэлд дурдсанаар үндэсний хэмжээнд эмэгтэйчүүд ижил албан тушаалд эрэгтэйчүүдээс арифметик дунджаар 19.6%-иар бага цалин авч байгааг гаргажээ. Монголын эмэгтэйчүүд эрэгтэйчүүдээс хоёр дахин их хугацааг гэр орны ажил, хүүхэд асрахад зарцуулж байгаа нь дээрх эдийн засгийн бүтээмжийг нь улам бууруулж байна.

Монголд мөн боловсролын өгөөж хот ба хөдөөгийн сургууль, төрийн болон хувийн сургууль, Улаанбаатар хотын төвийн болон гэр хороолол дахь сургуулийн хооронд ялгаатай байна. Боловсролын Үнэлгээний Төвийн мэдээлж байгаагаар 2018 оны байдлаар төвийн дүүргүүдэд суралцдаг сурагчдын дүн хамгийн багадаа 60/800 оноо авсан нь гэр хорооллын сургуулийн сурагчийнхаас өндөр дүн байгаа юм. Мөн Улаанбаатар хотын хувийн сургуулийн сурагч 74/800 оноо авсан нь Улаанбаатар хотын төрийн өмчийн сургуулийн сурагчдаас өндөр оноо юм. Энэ ялгаа хот хөдөөгийн сурагчдын дунд илүү ихэссээр байна.

Дижитал технологи Монголын газар зүй, жендэр, орлогын тэгш бус байдлыг бууруулах чиглэлд онцгой боломжийг олгох боломжтой юм. Эрүүл мэнд, боловсролын салбарт дижитал технологийн ухаалаг хэрэглээг нэвтрүүлснээр Энэтхэг, Молдав зэрэг орнуудад үр ашгаа ихээхэн өгсөн билээ. Монгол Улсын хувьд эдгээр салбаруудын бүс нутаг, орлогын түвшин дэх зааг ялгааг багасгах ижил төстэй технологиудыг нутагшуулах боломжтой юм.

Дижитал платформууд ядуу, ажилгүй, тэр дундаа эмэгтэйчүүдэд орлогын эх үүсвэртэй болох нэмэлт боломжуудыг олгож байгаа бөгөөд эдгээр платформуудаар дамжуулан ард иргэд орлого олж, ур чадвараа дээшлүүлэн, эдийн засагт илүүтэй холбогдох нь орлогын тэгш бус байдлыг бууруулах боломжийг бий болгож байна. “Gig work” хийх эдгээр боломжууд эмэгтэйчүүдэд гэртээ, илүү уян хатан ажиллах нөхцлийг бий болгох боломжийг олгодог бөгөөд энэ нь тэдэнд гэрийн ажлаа хийхдээ өөр хөдөлмөрийн харилцаанд оролцох боломжийг олгож байна.

Массачуссетсийн Их Сургуулийн оюутан С.Сумъяажав

Чанартай боловсролын хүртээмж Монгол залууг дэлхийн зах зээлд өрсөлдөхүйц хэмжээнд бэлтгэжээ. Хөвсгөл аймгийн Галт сумын сурагч С.Сумъяажав дэлхийн топ их сургуулиудын жагсаалтыг тэргүүлдэг ИТ сургуульд компьютерийн шинжлэх ухааны чиглэлээр суралцах эрхээ авчээ. Чанар муутай албан боловсролыг үл харгалзан тэрээр олон төрлийн Олон нийтэд Нээлттэй Онлайн Хичээлүүдийг (MOOC) судлан өөрийн Англи хэл, дижитал ур чадваруудаа хөгжүүлсээр иржээ. Нэг үгээр хэлбэл, түүний амжилт онлайн боловсролын ач юм.

Дэлхийн Мэдээлэл Технологийн Хөгжилд Хувь Нэмрээ Оруулах нь

Дотоодын сорилтуудаас гадна Монгол улс дэлхийн технологийн хөгжилд залуу үеэрээ дамжуулан хувь нэмэр оруулах боломжтой. Аутсорсинг салбар эдийн засгийн маш том хөдөлгөгч хүч болж байгаа өнөө үед энэ нь ажилгүйдлийн хамгийн том бүлэг болох Монгол залуучуудад хөдөлмөр эрхлэлтийн томоохон боломж олгох юм. Хөдөлмөрийн насны хүн амын 38% нь хөдөлмөрийн зах зээлд оролцохгүй байгаагын хагас нь 18-24 насны залуучууд эзэлж байна. Дэлхий даяар аутсорсингийн эрэлт сүүлийн үед асар ихээр нэмэгдсэн учраас хөгжингүй орнууд мэргэшсэн, туршлагатай мэдээлэл технологийн ажилчдаар дутагдаж байна. Мэдээлэл, харилцаа холбооны салбарын чадварлаг боловсон хүчний эрэлт өмнө байгаагүйгээр өсөж байгаа нь Монгол залуучуудад том боломж юм.

Дэнцү Дата Артист Монгол

Монгол инженерүүдийн амжилтын түүхүүд үндэстэн дамнасан компаниудын нэн чухал хэсэг болох Бизнесийн Процессын Аутсорсинг (BPO) болон тархаж байна. Үүний нэг тод жишээ нь Япон төвтэй хиймэл оюуны чиглэлээр ажилладаг “Дата Артист” компани юм. Уг компани Улаанбаатар хотод байршин үйл ажиллагаагаа явуулж, 400 гаруй инженер алсаас ажиллан хиймэл оюуны хөгжилд хувь нэмрээ оруулж байна. Энэхүү компани хамгийн олон Математикийн улсын олимпиадын шагналтан, аваргуудыг өөртөө нэгтгэсэн рекордыг эвдэж, эдгээр ажилчид хиймэл оюуны технологичийн хувиар Дата Артист компанийн бизнесийн амжилтад хувь нэмрээ оруулан өөрсдийн ур чадвараа шууд харуулсаар байна.

Нэст Академи

Өөр нэгэн гүнзгий сэтгэгдэл үлдээсэн кэйс бол залуусыг ахлах сургуулийн сурагч байхаас нь өрсөлдөх чадвартай програм хангамжийн хөгжүүлэгч болгон бэлтгэж олон улсын зах зээлд гаргах санаачилгыг хэрэгжүүлэхээр ажиллаж байгаа Нэст Академитай холбогдоно. Тэдний зорилго нь Монголын ирээдүй хойч үеийг хүчирхэгжүүлэн, технологийн авьяастан болохыг хүссэн ахлах ангийн 10 мянган сурагчдыг бэлтгэн ахисан түвшний дижитал ур чадвар эзэмшүүлэн дэлхийн зах зээлд хувь нэмрээ оруулах бат бөх суурийг бий болгоход чиглэж байна.

Эдийн засгийн гол салбаруудыг дижиталчлах нь

Харилцаа холбоо, мэдээллийн технологийн газрын Мэдээллийн технологийн бодлого зохицуулалтын хэлтсийн дарга Б.Билэгдэмбэрэл “Цахим Эрин дэх Монгол Улс” төслийн хэлэлцүүлгийн шатанд хэлсэн үгэндээ: “Монгол Улсын мэдээлэл технологийн салбар эдийн засгийн гол салбаруудыг өндөр технологийн хэрэглээтэй болоход дэмжин туслахад бэлэн байна. Харин ганц нийцэхгүй байгаа зүйл нь эдгээр технологийг хөдөө аж ахуй, уул уурхай болон бусад салбарт нутагшуулах ажил мэдээлэл технологийн салбарын чадавхаас удаан байна” .

Монгол Улс олон салбарт тулгуурлсан, тэнцвэртэй эдийн засгийг бий болгохын тулд дан ганц мэдээллийн технологи төдийгүй эдийн засгийн бусад гол салбаруудыг дэмжих дэвшилтэт технологиудыг ашиглаж эхэлж байна. Үүний нэг жишээ нь эдийн засгийн гарцаараа хоёр дахь том салбар, хамгийн их ажиллах хүчин төвлөрсөн хөдөө аж ахуйн салбар юм. Тус салбар мал

бүртгэх, амьтны генийн сан, амьтны эрүүл мэндийг хянах Үйл ажиллагааны Стандарт Журам (SOP) бүхий мониторинг зэргээр технологийн дэвшлийн үр шимийг ашиглаж эхлэлээ. Уул уурхайн салбарын түүхий эдийн үнэ гэнэт буурснаас үүдэн эдийн засгийн өсөлт буурсан үед хөдөө аж ахуй болон боловсруулах аж ахуй Монголын эдийн засгийг төрөлжүүлэх гол салбар болох боломжтой нь харагдсан.

Үүнтэй зэрэгцэн хөдөө аж ахуйн салбарт өвлийн улирлын үе болон бүтээмжийг нэмэгдүүлэх зэрэг жилийн бүх үеийн тогтвортой үйлдвэрлэл, нийлүүлэлтийн систем хэрэгтэй байна. Энэ салбарт мал аж ахуйн боловсруулалт, түгээлт, доод түвшний боловсруулалтын технологи, хангалтгүй хэмжээний нийлүүлэлтийн суваг, зах зээлийн мэдээллийн тэгш бус байдал гол сорилтууд хэвээрээ байна.

Технологийн дэвшил хөдөө аж ахуйд шинэ боломжуудыг бий болгосоор байна. Юмсын интернет (IoT), хиймэл оюун ухааныг (AI) хөдөө аж ахуй эрхлэх туршлага, хүрээлэн буй орчны талаар мэдээлэл цуглуулж, боловсруулахад ашигласнаар усны хүртээмж хязгаарлагдмал байгаа газар нутагт хүртэл хөдөө аж ахуйн бүтээмжийг нэмэгдүүлэх боломжтой юм.

GPS, өөрөө жолоодлоготой тээврийн хэрэгсэл, програм хангамж нь үр, бордоо, түлшийн хаягдлыг бууруулах ухаалаг хөдөө аж ахуй, агрономийг бий болгоно. Энэ нь салбарын бүтээгдэхүүний үнийг бууруулж, илүү үр ашигтай болгоно. Алсаас мэдрэгч төхөөрөмжүүд нь ургац, мал аж ахуй, машин техникийг бодит цагаар мөрдөх, шинжлэн дүгнэх боломжийг олгож байгаа бөгөөд тухайн талбайгаас гарах ургацыг нарийн тооцоолж хөдөө аж ахуй эрхлэгчид үйл ажиллагаагаа сайжруулах шаардлагатай мэдээлэлтэй болох юм. Мэдээлэл, харилцааны технологийн шинэлэг хэрэглээ нь мэдээллийн тэгш бус байдлыг бууруулж хөдөө аж ахуйн жижиг, дунд бизнес эрхлэгчдийг ченжид өндөр төлбөр төлөлгүйгээр зах зээлд идэвхтэй оролцох боломжийг олгоно.

Нэг үгээр хэлбэл, дижитал технологийг ашиглаж, нутагшуулах нь Монголын хөдөө аж ахуйн салбарыг ойрын ирээдүйд илүү тогтвортой, үр ашигтай болгоход дэмжих болно. Эдгээр өөрчлөлтөд дасан зохицоход хөдөө аж ахуйн нийлүүлэлтийн гинжин холбоосны бүхий л сенментүүдийг хурдан өөрчлөгдөхийг шаардах болно. Институцийн өөрчлөлт, технологийн боломжуудын талаар мэдэгдэхүүнгүй, эдгээрийг хянах мэдээллийн системгүйгээр шийдвэр гаргах түвшний хүмүүс энэхүү эдийн засгийн хөгжлийг удаашруулах болно¹.

Монгол Улсын эдийн засгийг төрөлжүүлэх боломжтой бас нэгэн салбар нь аялал жуулчлалын салбар. Энэ салбар нь 2028 он гэхэд Монгол Улсын ДНБ-д 2 тэрбум гаруй ам.доллар (2017 оны байдлаар 1.23 тэрбум ам.доллар оруулсан) оруулах хүлээлттэй байна². БНХАУ, ОХУ, БНСУ, Япон зэрэг хөрш зах зээлүүдийн хилийн чанад дахь аялал өсч байгаа учраас Монгол Улс бүс нутгийнхаа жуулчдын урсгалыг татахад анхаарах шаардлагатай.

Энэ салбарын өгөгдөл дата, мэдээллийн технологийн хэрэглээ асар их бөгөөд энэ нь бүх аялал жуулчлалын оператор, үзвэр үйлчилгээний төв, музей, түүхэн дурсгалт газар, зочид буудал, тээврийн байгууллагуудыг хамарч, эдгээр нь жуулчдад хамгийн сайн аяллыг санал болгох дижитал хэрэгслүүдийг хэрэглээндээ нэвтрүүлээд байна. Дижитал технологи жуулчдын туршлагыг тусгайлан өөрчилж, сэтгэл ханамжийг дээшлүүлэх боломжийг олгодог. Ингэхийн тулд Монгол Улс жуулчдын аялдаг бүх байршлийг интернетэд холбож, жуулчдад зориулсан үйлчилгээ болон бусад шаардлагатай мэдээллийг интернетээр дамжуулан Англи хэлээр олох боломж бүхий контентийг дэмждэг улс болох хэрэгтэй.

Нөгөө талаар, дижиталчлал жижиг, дунд бизнесүүдэд зах зээлээ өргөжүүлэх, бизнесээ өсгөлтөө нэмэгдүүлэх, процессын үр ашгийг нэмэгдүүлэх боломжуудыг бий болгож байна. 2018 оны байдлаар Монгол улсад жуулчны бааз, амралтын газар, гэр бааз болон бусад сууцны төрлийн 72,648 жижиг, дунд бизнесүүд үйл ажиллагаа явуулж байна³. Улсын аялал жуулчлалын салбар тээвэр, сууц, хүргэлтийн болон бусад үйлчилгээ зэрэг дэд салбаруудад хуваагдсан бөгөөд эдгээр бүх салбарт дижиталчлалыг ашиглан өөр өөр боломжуудыг бий болгох боломжтой юм.

Аялал жуулчлалын цогц орчин бүрдүүлэхэд чиглэн соёлын баялаг, орон нутгийн ард иргэдийн онцлогийг нэмэгдүүлэх нь аялан ирэгчдийг татах, соёлын өвийг хадгалах хөшүүрэг болж чадна.

ДИГИТАЛ ХҮРТЭЭМЖ ЭХНИЙ АЛХАМ БОЛОХ НЬ

Монгол улс бол Евро Азийг холбосон Төв Азийн хоёр том хөрш орны хооронд гео-эдийн засгийн онцгой орон зайд байрлах байгалийн баялаг ихтэй хөгжиж буй орон юм. Монголын газар зүйн хязгаарлалт, асар том, сийрэг тархан суурьшсан газар нутаг, БНХАУ болон ОХУ-н хооронд далайд гарцгүй байршил нь эдийн засгийг төрөлжүүлэхэд гол сорилт болдог. Газар зүйн энэ сорилтуудыг тааруухан дэд бүтэц улам хурцатгаж, тээвэрлэлтийн өртгийг өндөр болгож, уул уурхайн бус экспортыг өрсөлдөөнгүй болгож байна. Дэд бүтцэд төрөөс голчлон анхаарал хандуулсаар ирсэн бөгөөд энэ нь одоогоор тогтвортой эдийн засгийн хөгжлийн суурь хэмээн тооцогдож байна.

Өнгөрсөн 30 гаруй жилийн турш Монголын дэд бүтцийн хөгжилд төр (public investment), олон улсын донор байгууллагуудын хөрөнгө оруулалт асар ихээр оруулсан. Гэвч улсын хэмжээнд, ялангуяа хөдөө орон нутаг дэд бүтцэд бүрэн холбогдоход хангалтгүй байна. Тайлангийн энэхүү бүлэгт Монголын дэд бүтцийн бэлэн байдлын үнэлгээ хийж, тэр дундаа өөр өөр хэрэглэгчийн бүлгүүдэд дижитал дэд бүтцийн хүртээмж, дижитал бүтээгдэхүүн үйлчилгээ боломжийн үнэтэй байх нөхцөл байдлын тухай авч үзнэ.

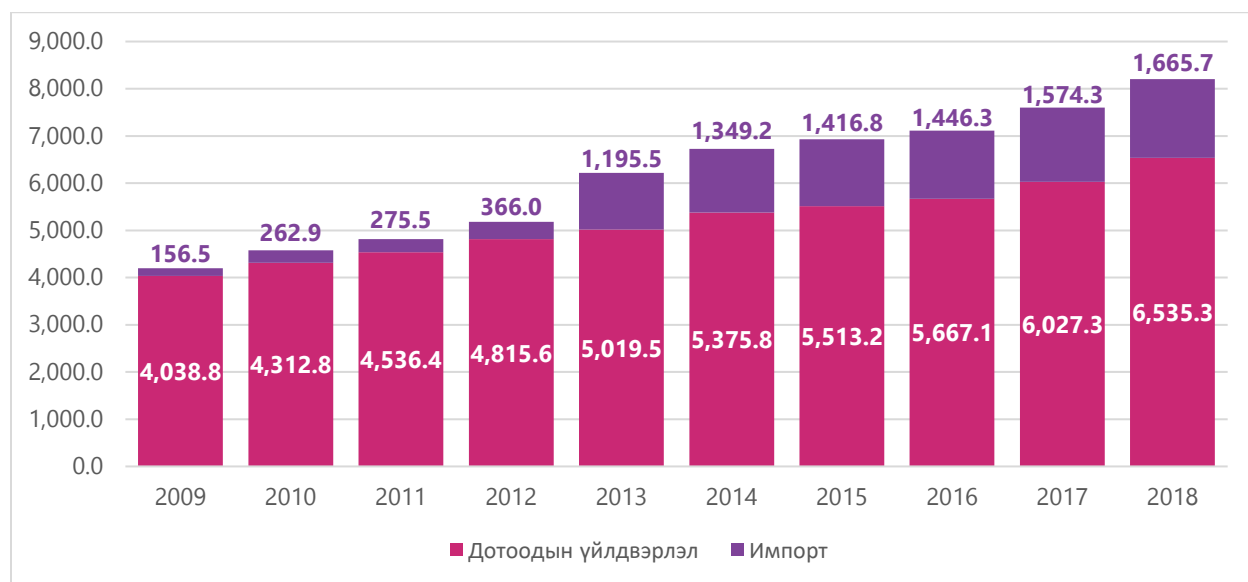
Эрчим хүчний дэд бүтэц

“Эрчим хүчний тархалт (electricity landscape) хурдацтай өсч буй технологи, гарч ирж буй инновацилаг бизнес модель, зохицуулалтын тархалт шилжиж байгаатай уялдаж байгаа нь Аж Үйлдвэрийн Дөрөв дэх Хувьсгалын гол жишээ юм” (ДЭЗФ, 2017). Уламжлалт нүүдэлчин амьдралын хэв маяг, эрс тэс уур амьсгал, өргөн уудам газар нутагт сийрэг тархан суурьшсантай холбоотойгоор дижиталчлалын үндсэн суурь болох эрчим хүчний дэд бүтэц хангалтгүй байгаа нь Монголд томоохон сорилт болоод байна. Алслагдсан газар нутгийн өрх бүрд хангалттай хэмжээний эрчим хүч хүргэхэд өндөр зардалтай, бэрхшээл их байна. Хүн амын 80% нь төвлөрсөн эрчим хүчний системд холбогдсон боловч үлдэж байгаа 20% дотор аймаг, сумын төвөөс алслагдсан малчид зонхилох бөгөөд тэд цахилгааныг хязгаарлагдмал хэмжээнд л хүлээн авч байна⁴.

Малчид ихэвчлэн хүчдэл багатай, зөөврийн нарны хавтан, машины аккумулятороор өрхийн хэрэгцээний цахилгаанаа гарган авдаг. Засгийн газраас 2001 онд “100,000 Нарны Гэр” хөтөлбөрийг санаачлан хэрэгжүүлж, малчдад татаасаар нарны хавтангийн үнийг хөнгөлөн, үр дүнд нь 104,000 хөдөө орон нутгийн өрх Нарны Гэр Системийг хэрэглэх боломжтой болсон. Уг систем эрчим хүчний хамгийн энгийн хэрэглээг хангаж байгаа ч хөргөгч, зуух зэрэг өндөр ачаалалтай цахилгаан хэрэгслүүдийг ажиллуулж чадахгүй байв.

Одоогийн байдлаар нийт 331 сумдын 304-г нь төвийн эрчим хүчний системд холбосон ба, төвийн эрчим хүчний системийг ОХУ-н ижил давтамж, ачаалал бүхий сүлжээнд холбож дэмжлэг авдаг. Үлдсэн 27 сумдын 12 нь сэргээгдэх эрчим хүчинд холбогдож, 7 аймгийн хил дагуух 13 сумд хоёр хөршийн эрчим хүчний системд холбогдсон байна.

График 1. Эрчим хүчний нийлүүлэлт, ГВ/ц

Эх сурвалж: Эрчим хүчний яам

Засгийн газар шинэ нүүрсэн болон усан цахилгаан станц байгуулах одоогийн төслүүдээ эрчимжүүлж байж Монгол улс 2023 он гэхэд эрчим хүчээр өөрийгөө бүрэн хангасан хэрэглэгч болох зорилт нь биелэх боломжтой. Эрчим хүчний шинэ төслүүдийн хугацаа уртасах нь Монголын эрчим хүчний салбарыг хойш нь татах учраас засгийн газар санхүүжилтийн өөр боломжуудыг эрэлхийлж гадаадын боломжит хөрөнгө оруулалтуудыг татах замаар энэ асуудлыг шийдэх ёстой.

Эрчим хүчний эх үүсвэрийг нүүрсэн цахилгаан станц, сэргээгдэх эрчим хүч, импортын гэсэн гурван эх үүсвэрээр хуваан авч үзэж болно. Засгийн газар ирэх 5 жилд ОХУ-с импортолдог эрчим хүчний хэмжээг бууруулах, дотоодын үйлдвэрлэлээр орлуулахаар төлөвлөж байна.

Хүснэгт 1. Эрчим хүч үйлдвэрлэлийн өнөөгийн байдал

	Эрчим хүчний төрөл	Нийт эрчим хүчинд эзлэх хувь	Үндэсний зорилт
1	Нүүрсэн цахилгаан станц	80%-90%	Одоогийн үйлдвэрлэлийн чадавхийг эрчим хүчний эрэлтийн өсөлттэй уялдуулан нэмэгдүүлэх
2	Сэргээгдэх эрчим хүч	4%-5%	2030 он гэхэд 30%-д хүргэх
3	ОХУ-н импорт	5%-15%	2023 он гэхэд 0 болтол бууруулж эрчим хүчээр өөрийгөө бүрэн хангасан хэрэглэгч болох

Гэсэн хэдий ч уул уурхайн салбар дахь эрчим хүчний эрэлтийн хэлбэлзлээс үүдэн ОХУ-с авдаг импортын эрчим хүчинд эзлэх хувь хэмжээ өссөөр байна. Тухайлбал, 2010 онд ОХУ-с авдаг импорт эрчим хүчний нийт үйлдвэрлэлийн 4.7%-г эзэлдэг байсан бол 2015 онд 20.3% болтлоо өссөн байна⁵. Түүнчлэн уул уурхайн салбарын хөгжил улсын эрчим хүчний эрэлтийг нэмэх

төлөвтэй байна. Монгол Улсын өмнөд хэсэг уул уурхайн орд голчлон төвлөрсөн байдаг бөгөөд энэ бүс нутаг ирээдүйд эрчим хүчний асар их эрэлтийг бий болгох болно.

“Төрөөс эрчим хүчний талаар баримтлах бодлого 2015-2030” нь салбарын хөгжлийн гол дүр зургийг эрчим хүчний аюулгүй байдал, үр ашигтай байдал, байгаль орчинд үзүүлж буй нөлөө гэсэн гурван гол салбарыг хамран тодорхойлсон байна. Энэхүү баримт бичигт тусгасан үйл ажиллагааны хүрээнд Монгол улс сэргээгдэх эрчим хүчний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх төлөвлөгөөг тусган оруулжээ. 2007 онд батлагдсан сэргээгдэх эрчим хүчний тухай хуулинд төр нүүрсэн цахилгаан станц зэрэг бусад эх үүсвэрээс илүүтэйгээр энэ салбарт хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтыг илүү татах хэрэгтэй гэж тусгажээ.

Эрчим хүчний салбар дахь Монгол Улсын Тогтвортой Хөгжлийн Үзэл Баримтлал 2030-н нэг гол үзэл баримтлал нь доорх хүснэгтэд харуулсан сэргээгдэх эрчим хүчийг хөгжүүлэх, харгалзах зорилтуудыг хөгжүүлэхэд чиглэж байна. Өнөөгийн байдлаар нийт суурилуулсан эрчим хүчний хүчин чадалд сэргээгдэх эрчим хүчний эзлэх хувь 7.5% байна.

Хүснэгт 2. Эрчим хүчний салбарын зорилтууд (ТХЗ)

ТХЗорилтууд	2016-2020	2021-2025	2026-2030
Эрчим хүчний хэрэгцээг дотоодын эх үүсвэрээс хангах хувь	85%	90%	100%
Нийт эрчим хүчинд сэргээгдэх эрчим хүчний эзлэх хувь	20%	25%	30%

Эх үүсвэр: Монгол Улсын Тогтвортой Хөгжлийн Үзэл Баримтлал 2030

2008 оны 1 сарын 31-нд Монгол улс Мянганы Хөгжлийн Зорилтуудыг хэрэгжүүлэх зорилгоор Үндэсний Хөгжлийн Цогц Бодлогыг гаргасан бөгөөд 2007-2015, 2015-2021 онд хэрэгжүүлэх хоёр үндсэн үе шаттай байхаар зааж өгсөн байдаг. Энэхүү урт хугацааны бодлогод багтсан эрчим хүчний салбарын зорилтуудыг дараах байдлаар тусгажээ:

Хүснэгт 3. Эрчим хүчний салбарын үнэлгээ

Стратегийн зорилтууд	Хэрэгжүүлэлтийн үе шатууд	Хэрэгжилтийн үнэлгээ
Стратегийн зорилт 5.3.2.1. Монгол Улсын "Эрчим хүчний нэгдсэн систем" -ийг байгуулж, эрчим хүчний салбарын ашигт ажиллагааны түвшинг дээшлүүлэн, хөгжлийн нэн таатай орчинг бий болгоно. Эрчим хүчний салбарыг эрчим хүч экспортолдог чадамжтай болгоно.	2017-2015	70%
Стратегийн зорилт 5.3.2.2. Сум, суурин газрын болон малчдын цахилгаан эрчим хүчний хангамжийг сайжруулна	2007-2021	90%

Эх сурвалж: Ногоон Хөгжлийн Бодлогын Үнэлгээ 2018

Дижитал эдийн засагт эрчим хүчний байр суурь, байгаль орчны онцлог сорилтууд нь улс орны хувьд нэн чухал тулгамдаад байгааг харгалзан үзвэл Монгол Улс нь уламжлалт эрчим хүчний хамаарлаа бууруулж, эрчим хүчний ухаалаг шийдэл, ногоон технологиудыг илүү санхүүжүүлэх арга замыг эрэх шаардлагатай.

Дижитал дэд бүтэц: Үнэ ба Хүртээмж

Монгол улсын дижитал хүртээмжтэй байдалд газар зүй чухал үүрэг гүйцэтгэдэг билээ. Статистикаас харахад хот-хөдөөгийн хоорондох дижитал дэд бүтэц болон интернетэд холбогдсон байдалд маш том ялгаа оршин байна. Тухайлбал, 2016 оны байдлаар Улаанбаатар хотын эрчим хүчинд холбогдсон өрхийн 38% нь өргөн зурвасын сүлжээнд холбогдсон байхад хөдөө орон нутгийн өрхийн ердөө 7% нь энэ сүлжээнд холбогджээ⁶.

Хүснэгт 4. Салбарын зарим үзүүлэлтүүд (100 хүнд ногдох)

	Үзүүлэлтүүд	2014	2015	2016	2017
1	Үүрэн холбооны хэрэглэгчдийн тоо (100 хүнд ногдох)	101.0	100.3	109.3	122.3
2	Суурин интернет хэрэглэгчдийн тоо (100 хүнд ногдох)	11.1	13.8	14.7	13.2
3	4G хэрэглэгчдийн тоо (100 хүнд ногдох)	n/a	n/a	6.9	12
4	3G хэрэглэгчдийн тоо (100 хүнд ногдох)	83.75	90.3	95	95
5	Ухаалаг утас хэрэглэгчдийн эзлэх хувь	n/a	63.0	75.5	76.8

Эх сурвалж: Харилцаа Холбооны Зохицуулах Хороо

Монгол улсын үүрэн холбооны хэрэглэгч, хөдөлгөөнт өргөн зурвасын хэрэглэгч, интернетийн өргөн зурвасын хэрэглэгчийн тоогоороо дэлхийн болон Ази-Номхон далайн бүсийн дунджаас харьцангуй өндөр байна. Гол салбарын энэ давуу тал дээрээ суурилан дижитал стратеги боловсруулах асар их боломж бидэнд байна⁷. 2015 онд 4G өргөн зурвасын үйлчилгээ нэвтрүүлсэн бөгөөд сүүлийн 2 жилд уг сүлжээний нэвтрэлт огцом өсөөд байна.

Нөгөө талаар, суурин өргөн холбооны холболт, интернетэд холбогдсон өрхийн эзлэх хувь, интернет ашиглаж байгаа иргэдийн хувь хэмжээ газар зүй, эдийн засаг, нийгмийн хүчин зүйлсээс болж дэлхийн дунджаас хойно бичигдэж байна.

Олон Улсын Цахилгаан Холбооны Байгууллагын (ОУЦХБ) мэдээллэж буйгаар Монгол улс мэдээлэл, харилцаа холбооны салбарт 2017 оны байдлаар Ази-Номхон далайн бүсэд 14-д, дэлхийн 157 орноос 91-д эрэмбэлэгдэж байна⁸. Тэдний тайланд дурдсанаар дижитал хүртээмжийнхээ хувьд Монгол улсын гол давуу талууд нь хөдөлгөөнт үүрэн телефоны хэрэглэгчид, хөдөлгөөнт өргөн зурвасын идэвхтэй хэрэглэгчдийн тоо их байгаа зэрэг юм. Дижитал дэд бүтэц сайн хөгжсөн улс орнуудтай харьцуулахад (Хүснэгт 5-д харуулсан) Монгол улс гар утасны хэрэглээгээрээ ойролцоо түвшинд байна. Тиймээс хөдөлгөөнт байдлаар интернетэд холбогдох нь суурин мэдээлэл, харилцаа холбооны дэд бүтэц хангалттай хөгжөөгүй хөдөө орон нутагт хүрэх боломжит арга зам байж болох юм. Үүнд төрөөс ихээхэн хэмжээний санхүүжилт шаардлагатай.

Хүснэгт 5. Мэдээлэл, харилцаа холбооны хүртээмж, 2018 он

	100 оршин суугчид ногдох суурин утас хэрэглэгчид	100 оршин суугчид ногдох хөдөлгөөнт утас хэрэглэгчид	100 оршин суугчид ногдох суурин өргөн зурвас хэрэглэгчид	Компьютерт эй өрхийн эзлэх хувь	Интернетэд холбогдсон өрхийн эзлэх хувь
Монгол	11.7	133.2	6.7	36.4	23
БНСУ	50.6	129.7	37.9	72.4	99.5
Казакстан	18.3	142	12.4	78.5	87.6
Канад	37.5	89.2	35.2	88.2	91.2
Эстони	26.1	145.4	28.2	86.9	90.5

Эх сурвалж: ОУЦХБ

Монгол Улсын сая гаруй иргэд дан ганц хэрэглээний хязгаартай, хөдөлгөөнт интернетд гар утас эсвэл хөдөлгөөнт төхөөрөмж ашиглан нэвтэрч байна. Хөдөлгөөн интернэт хэрэглээ нь иргэдийн нийгэм-эдийн засгийн хүчин зүйлстэй холбоотой бөгөөд бага орлоготой өрхийн гишүүн, бага боловсролтой иргэн, ажилгүй иргэд, хөдөө орон нутгийн иргэд илүү их хэрэглэх хандлагатай байна. Хөдөө орон нутгийг интернет сүлжээнд холбохын тулд Монголчууд гар утсыг мэдээлэл, харилцаа холбоонд нэвтрэх үр ашигтай арга зам байдлаар хэрэглэх боломжтой боловч ингэхийн тулд ухаалаг гар утасны үнэ, дата-ны өртгийг бууруулах шаардлага бий болно.

Монгол улс хөдөлгөөнт интернетэд холбогдох өртгөөрөө (affordability) дэлхийн нийт улс орны 2/3-оос сайн үзүүлэлттэй байна⁹. Түүнчлэн, НҮБ-н Өргөн Зурвасын Комисс, Боломжийн Үнэтэй Интернетийн Холбооноос¹⁰ (UN Broadband Commission and Alliance for Affordable Internet) гаргасан боломжийн үнэтэй байх¹¹ зорилт биелж, үндэсний нийт орлогын дунджаар 2.34% нь 1GB-н 1mbps хурдтай өргөн зурвасын интернет хэрэглэхэд, (Хүснэгт 6-д харуулснаар) дундаж өрх өрхийн сарын дундаж орлогынхоо 1.85%-г зарцуулж байна.

Хүснэгт 6. Хөдөлгөөнт өргөн зурвасын үйлчилгээний үнэ 2018 оны IV улирал (сар тутмын)

	100MB	500MB	1GB	2GB	5GB	10GB
Үнэ (ам.доллар)	6.42	6.42	6.42	6.42	11.66	11.66
ҮНО-д эзлэх хувь	2.34	2.34	2.34	2.34	4.25	4.25

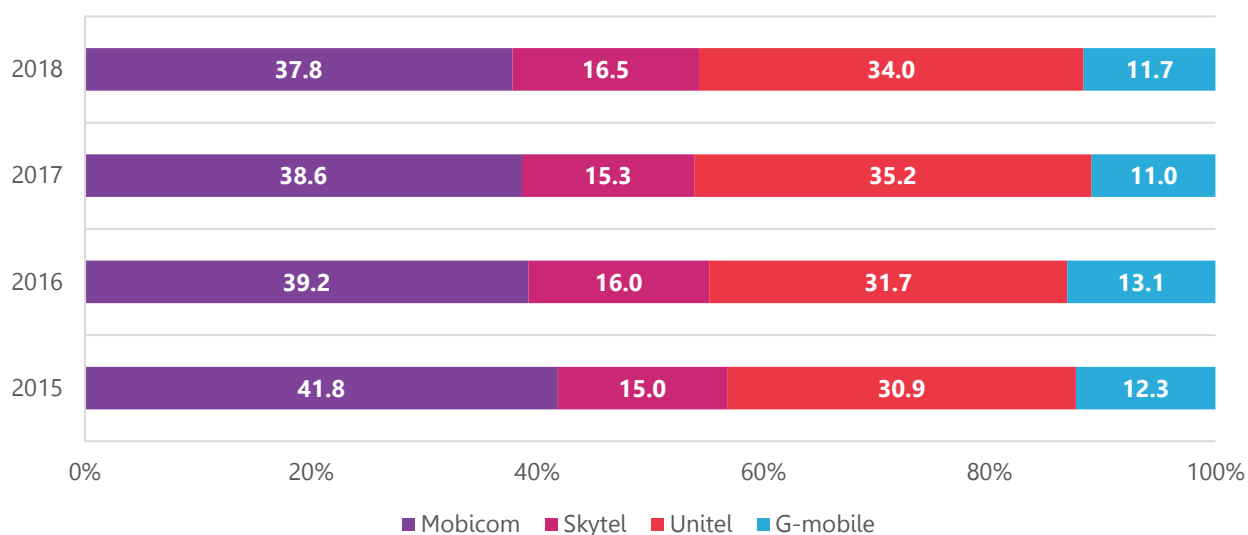
Эх сурвалж: <https://a4ai.org/>

Интернет боломжийн өртөгтэй байх үзүүлэлт сүүлийн жилүүдэд ихээхэн сайжирч байна. Тодруулбал, интернетийн үйлчилгээнд зарцуулсан мөнгөн дүн нэмэгдэж, эдгээр үйлчилгээнд гаргах зардал дотоодын валютын огцом сулралаас болж үүссэн өрхийн орлогын өсөлтийг давж өссөн байна.

Хөдөлгөөнт¹², мэдээллийн удирдлагын технологи (ИМТ), интернет үйлчилгээний зах зээл бүрэн өрсөлдөөнтэй, эрх зүйн орчны зохицуулалт талаас шинэ тоглогчдод ээлтэй мэт харагдаж байгаа боловч Мобиком, Скайтел, Юнител, Жи-Мобайл зэрэг зах зээлийн гол тоглогчид хэрэглэгчдэд гар утасны болон интернет хэрэглээнд ойролцоо үнэ санал болгож байгаа нь үнээр өрсөлдөх боломжийг хязгаарлаж байна.

Бидний судалснаар уг зах зээлийн төвлөрлийн түвшин нэлээд өндөр байна (График 2-т харуулснаар). Шинээр тоглогч орж ирэхэд одоогийн үүрэн телефоны операторуудыг өөрсдийн эрхээ худалдахыг шаардах эрх зүйн орчин бүрдээгүй байгаа нь хүнд байдалд оруулж, тэднийг шинэ сүлжээ үүсгэн хэрэглэгчдэд бага үнэ санал болгохыг шаардах нөхцлийг үүсгэнэ.

График 2. Хөдөлгөөнт үйлчилгээ хэрэглэгчдийн зах зээлийн эзлэх хувь хэмжээ

Эх сурвалж: ХХМТГ

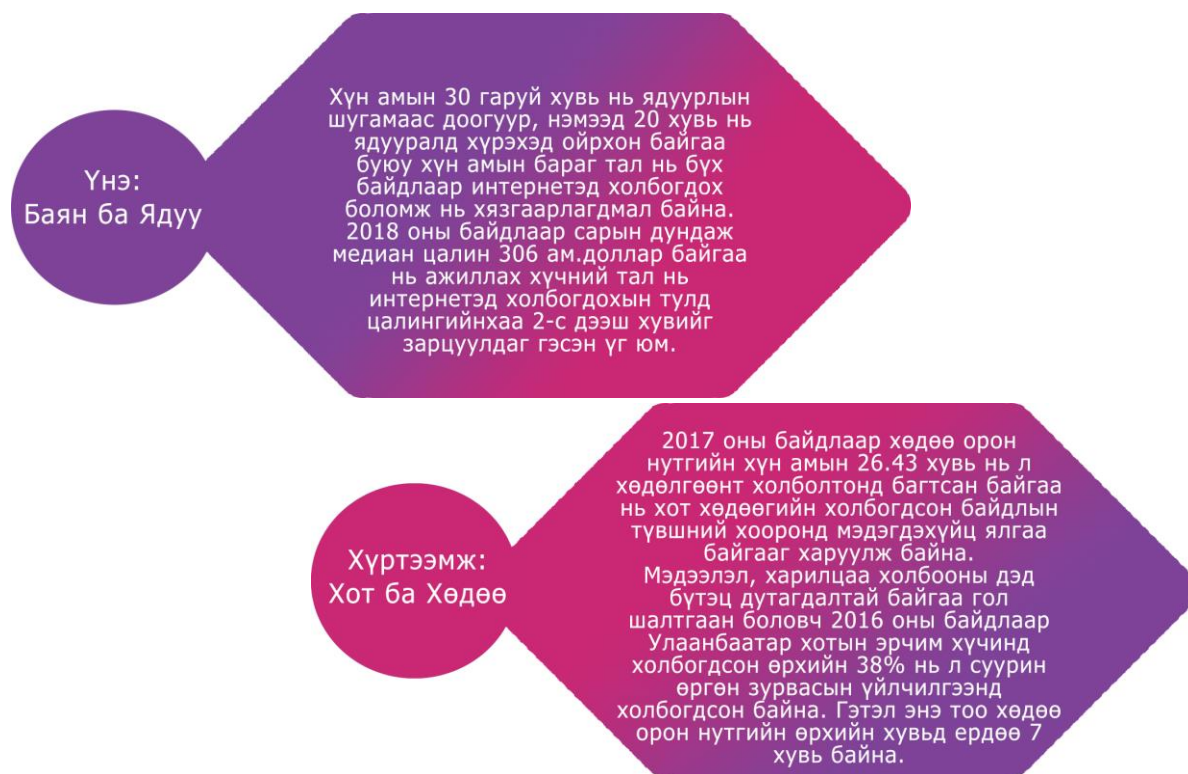
Монголын мэдээлэл, харилцаа холбооны салбар дөрвөн гол үүрэн холбооны үйлчилгээ үзүүлдэг операторуудын нуруун дээр явж байна. Эдгээрээс Мобиком компани 10 гаруй жил буюу хамгийн удаан үйл ажиллагаа явуулж байгаа бол Юнител компани зах зээлд нэвтэрч шинэ өрсөлдөөнийг үүсгэн, салбарын маркетингийг дараагийн шатанд гаргасан нь тэдний өнөөгийн амжилтад нөлөөлжээ. Энэ компани шинэ инновацилаг бүтээгдэхүүн танилцуулахаас илүүтэйгээр маркетингд маш их хөрөнгө оруулалт хийжээ. Тэдэнд инноваци төрүүлэхээр ажилладаг судалгаа, хөгжүүлэлтийн хэлтэс байхгүй боловч тогтмол судалгааны ажил хийсээр байна.

Интернетэд холболт хотуудад хүртээмжтэй өндөр бөгөөд хотын иргэд хөдөлгөөнт дата, хөдөлгөөнт өргөн зурвасын хэрэглээ, суурин өргөн зурвасын хэрэглээ зэрэг олон төрлийн үйлчилгээний боломжтой байна. Эдгээр нь хэрэглээгээрээ ялгарч, хүн амын тал хувь интернет худалдан авах боломжтой байгаа хэдий ч хөдөө орон нутагт бага өртөг бүхий, сүлжээний хангалттай олон төрөл байхгүй.

Хот-хөдөөгийн хүртээмжийн зааг ялгааг багасгахын тулд “Бүх нийтийн үйлчилгээний үүргийн сан”-гийн хүрээнд багтсан хөдөө орон нутгийг холбох санаачилгыг төрөөс татаас өгч дэмждэг. Уг сан нь хөдөө орон нутагт, тур дундаа сум дахь төрийн болон хувийн интернет холболтын хурдыг 128 Кбит/сек / 512 Кбит/сек¹³-р хангах дэд бүтцийг хөгжүүлэх төслийг санхүүжүүлнэ.

Интернетийн хэрэглээний хүртээмж, үнийн боломж сайжирч байгаа бол нөгөө талд дижитал хуваагдал улам ихэсч, төрийн бодлого зайлшгүй шаардлагатай болж байна. Монгол дахь дижитал хуваагдлын боломжит хэмжүүрүүдийг доор харууллаа.

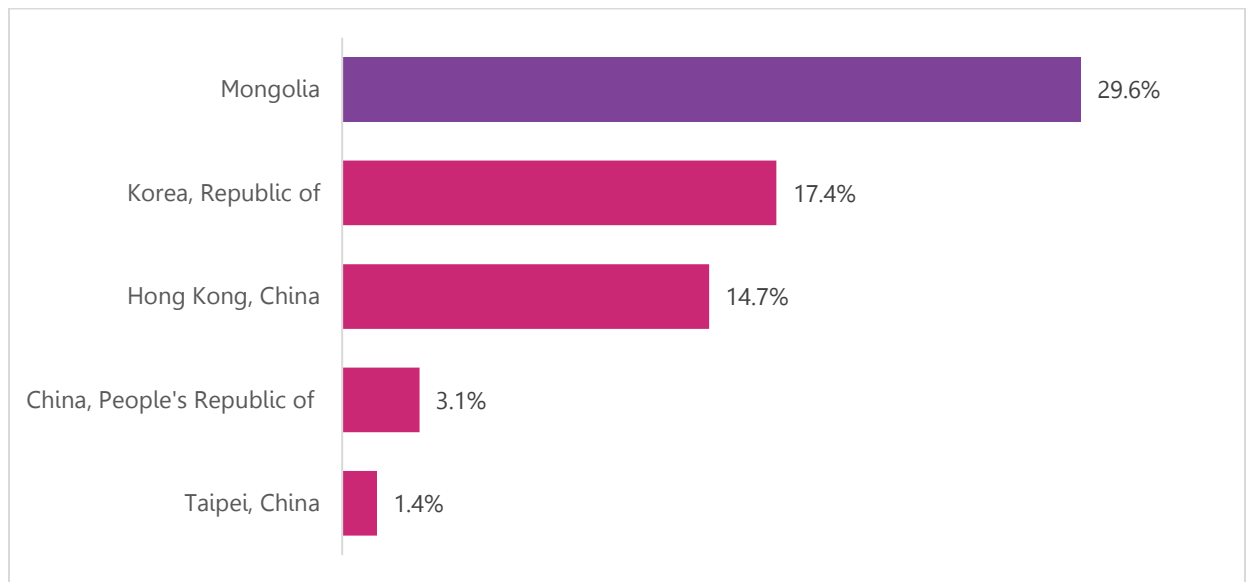
Зураг 1. Дижитал хуваагдал хүртээмж, үнийн хувьд

Эх сурвалж: Бүх дата ҮСХ-ны дата-нд үндэслэсэн.

2017 оны байдлаар хүн амын 29.4% нь ядуурлын шугамаас доогуур түвшинд амьдарч байгаа нь интернет хэрэглээний худалдан авах чадварт зааг ялгаа байгааг харуулж байна. Статистикаар гурван хүн тутмын нэг нь интернет болон ухаалаг төхөөрөмж худалдан авах санхүүгийн чадамжгүй байна. Статистикийн эх сурвалжуудийн ялгааг үндэслэн ийм дүгнэлтэд хүрэхийн тулд албан бус эдийн засгийн түвшинг харгалзан үзэх шаардлагатай. Ядуурлын бүлэгт (poverty group) жендэрийн ялгаа ажиглагдаагүй харин ядуурлын түвшнээс доогуур амьдарч байгаа иргэдийн 38.1%-г хүүхдүүд эзэлж байна.

График 3. Үндэсний ядуурлын шугамаас доогуур амьдарч буй хүн амын эзлэх хувь

Эх сурвалж: Азийн Хөгжлийн Банк. Суурь Статистик 2019

Боломжийн үнэтэй байх үзүүлэлт буурснаар бага орлогтой иргэдийн дижитал хүртээмжид сөргөөр нөлөөлнө, учир нь тэдэнд орлогоосоо зарцуулах мөнгө багасах юм. Хөдөө орон нутагт амьдарч байгаа малчид дижиталчлалд хамрагдалтын түвшин багатай бөгөөд хотын хүн амтай харьцуулахад илүү, өрхийн орлогын ихэнх хувийг интернет үйлчилгээ худалдан авахад зарцуулдаг байна.

Зөөлөн Дижитал Дэд Бүтэц

10 гаруй жилийн өмнөөс төрийн үйлчилгээг хөнгөвчилж захиргааны зардлыг бууруулах санаачилга гарган цахим үнэмлэхийн систем рүү орох төлөвлөгөө гаргаж байсан. Улмаар 2012 онд цахим үнэмлэх бүх иргэдэд хүрч, иргэдийг таних үйл ажиллагааны найдвартай нэг хэсэг болон сонгуулийн эрх, татвар, гааль, гадаад паспорт, батлан хамгаалах агентлагуудын үйл ажиллагаа зэрэг төрийн байгууллагуудад зориулсан найдвартай мэдээллийн сан үүсгэсэн. Энэ нь царай болон хурууны хээ бүхий биометрийн шинж тэмдгүүдийг танидаг системтэй холбогдон тухайн хүний бүх мэдээллийг агуулсан микро процессорыг дотроо суулгаж өгснөөрөө онцлогтой.

Цахим үнэмлэхний боломжуудад суурилан засгийн газар Улаанбаатар, Эрдэнэт, Дархан хотуудад энэхүү төхөөрөмжийг суурилуулж, үүгээр дамжуулан иргэдэд цахим лавлах үйлчилгээг танилцуулсан билээ. Энэхүү “түц машин” төхөөрөмжүүд нь иргэний үнэмлэхийн лавлагаа, төрсний болон гэрлэлтийн гэрчилгээ, хорооны тодорхойлолт, үл хөдлөх хөрөнгийн бүртгэл зэрэг¹⁴ төрийн үйлчилгээний 19 төрлийн бичиг баримтыг төрөөс иргэнийг таних үйлчилгээг QR кодоор дамжуулан хүргэдэг. Үүний тусламжтайгаар ажлын өдрүүдэд өдөрт 2000-3500 иргэнд, амралтын өдрүүдэд 530-760 иргэнд төрийн үйлчилгээг хүргэж байна¹⁵. Мөн түүнчлэн цахим иргэний үнэмлэх нь харилцаа холбооны болон банкны үйлчилгээ авахад хэрэглэгдэж Монгол улсад үйл ажиллагаа явуулж байгаа банк, оператор болгон энэхүү дижитал таних үйл ажиллагааг нэвтрүүлсэн байна.

Зөөлөн дижитал дэд бүтэц талаас Монгол улсын бас нэгэн ололт нь банкны салбарт нэвтэрсэн цахим гарын үсэг юм. Санхүүгийн үйлчилгээг дижиталчлах энэхүү төсөл 2018 оны 10 сарын 10-наас 12 сарын 10-нд хэрэгжиж Дижитал Төлбөр Тооцооны компанит ажил нэрийн дор уг цахим гарын үсгийн системийг нээсэн. Банкны салбар дахь технологийн хөгжил хэрэглэгчдэд үйлчилгээгээ илүү хялбар, хурдан, найдвартайгаар хүргэх боломжийг бий болгосон. Томоохон банкууд өдөр тутмын энгийн гүйлгээ болон банкны бусад үйлчилгээг хялбаршуулах инноваци шингэсэн гар утасны аппликэйшн гаргах чиглэлд өрсөлдсөөр байгаа бөгөөд өдөрт банкны салбарын нийт хэрэглэгчдийн 70 гаруй хувь нь гар утасны аппликэйшн ашиглан дээрх үйлчилгээг авсаар байна¹⁶. Гэвч онлайн банкны үйлчилгээнд харилцагч цахим гарын үсгээрээ дамжуулан зээл авахад ашиглагдах боломжгүй байгаа зэрэг сорилтуудтай тулгарч байна.

Мөн түүнчлэн Татварын Мэдээллийн Системийг орчин үетэй нийцүүлэх ажил амжилттай хийгдэж НӨАТ-н татварын эргэн төлөх цахим систем болох E-Barimt-г далд буюу албан бус эдийн засгийн эсрэг авч хэрэгжүүлсэн гайхалтай ололт амжилт болсон билээ. Одоогоор 900 гаруй мянган иргэн E-Barimt гар утасны аппликэйшнд бүртгэгдсэн нь Монгол Улсын 18-с дээш насны нийт хүн амын 56%-г хамарсан үзүүлэлт юм. Дэлхийн Банкаас эрхлэн гаргадаг Бизнес Эрхлэх Хялбар Байдлын Индексст Монгол Улс үсрэнгүй дэвшил гаргасан бөгөөд онцлох үзүүлэлт болох татвар төлөлтийн түвшнээрээ Япон, БНХАУ-н өмнө 61-р байранд оржээ.

ХҮНИЙ НӨӨЦИЙН ЧАДАВХ БА ТООН БИЧИГ ҮСГИЙН БОЛОВСРОЛ

Хүн ам зүйн үзүүлэлтийн харуулж байгаагаар Монгол улсын хүн амын хүйсийн харьцаа¹⁷ тэнцвэртэй байгаа, онцлог нь насны хувьд 35-с доош насны иргэд буюу хүүхэд, залуучууд¹⁸ нийт хүн амын 63 хувийг эзэлж байна. Өнгөрсөн 5 жилд амжиргааны түвшин нэмэгдсэнтэй холбоотойгоор төрөлт 5 хувиар нэмэгдэж хүн амын 1/3-г эзэлж байгаа хүүхдийн тоо цаашид ч өсөх төлөвтэй байна. Залуу хүн амын өсөлт нь төр, хувийн хэвшилд ажлын байр бий болгох, ур чадвар хөгжүүлэхэд дарамт үүсгэж байна.

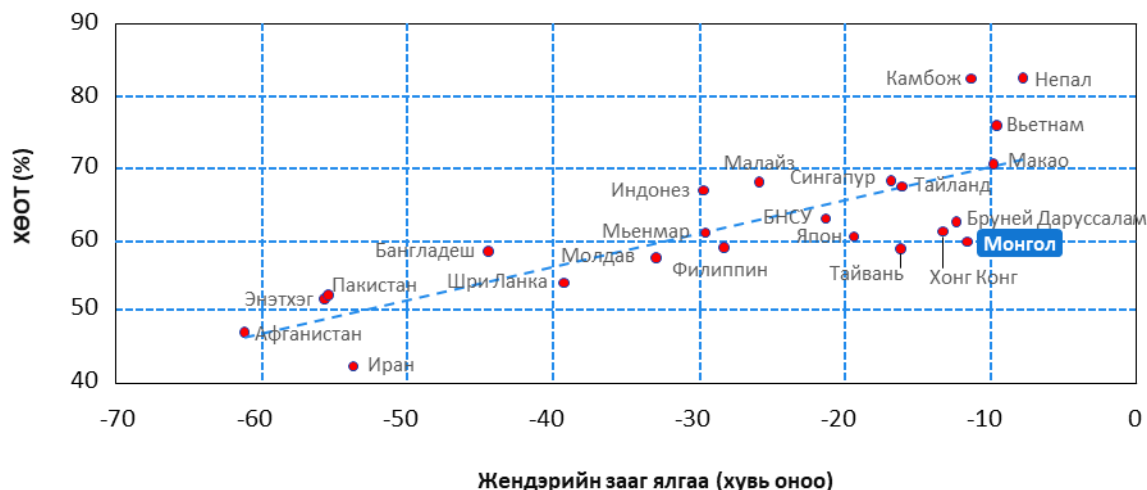
Монгол улс албан боловсролд хамрагдалтын түвшингөөрөө өндөр бөгөөд бичиг үсэг ба тоо тооллын тайлагдалтын (literacy and numeracy rate) түвшингөөр дэлхийд 11-д бичигдэж байна. Дэлхийн Эдийн Засгийн Форум олон улсын байгууллагаас жил бүр гаргадаг Дэлхийн Хүний Нөөцийн Чадавхын Тайланд дурдсанаар Монгол улсын хүний хөгжлийн гол үзүүлэлт болох дунд сургуулиас дээд боловсрол руу дэвшин суралцах дундаж хугацаа 13.6 жил байгаа бөгөөд 15-64 насны бүх насны бүлгийн 98% нь бичиг үсэг тайлагдсан¹⁹ байна. Харин 70-с дээш насныхны 92.7 хувь нь бичиг үсэг тайлагдсан байгаа нь дээрх үзүүлэлтийг хойш татах үзүүлэлт юм. Мөн түүнчлэн *Математик, шинжлэх ухааны боловсролын* үзүүлэлтээр Монгол улс дэлхийд 56-д эрэмбэлэгдэж²⁰ байгаа нь machine learning, өгөгдлийн шинжилгээ бүхий дэвшилтэт технологийг ашиглах, хөгжүүлэхэд чухал үзүүлэлт юм.

Хөдөлмөрийн зах зээл ба Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлт

Хөдөлмөрийн зах зээлийн хөдөлгөөн

2018 онд гарсан Удирдлагын санал бодлын судалгаанд²¹ дурдсанаар Монгол Улс хөдөлмөр эрхлэлтийн үндсэн үзүүлэлтүүдээс “Хөдөлмөрийн зах зээлийн үр ашиг” үзүүлэлтээр дэлхийд 68-д, “Туршлага (Know-How)”²² үзүүлэлтээр 111-д эрэмбэлэгдэж байна. Харин Ази-Номхон далайн бүс нутагтаа Монгол Улс хөдөлмөр эрхлэлтийн оролцооны түвшнээрээ 10-д, хөдөлмөр эрхлэлтийн оролцооны түвшин дэх жендэрийн зааг ялгаагаараа 5-д бичигдэж байна. Зүүн Ази, Номхон Далайн Бүс Нутгийн ихэнх орнуудтай харьцуулахад Монголд жендэрийн ялгаа харьцангуй бага байна.

Зураг 3. Хөдөлмөр эрхлэлтийн оролцооны түвшин ба жендэрийн зааг ялгаа, Ази-Номхон далайн орнуудаар, сүүлийн жилүүдээр

Эх сурвалж: ОУХБ. Ази-Номхон Далайн Хөдөлмөр Эрхлэлт ба Нийгмийн нөхцөл байдал 2018

Монгол улс хөдөлмөрийн насны 2 сая гаруй иргэнтэй, үүний 61% нь хөдөлмөрийн зах зээлд ямар нэгэн байдлаар оролцдог байна. Ажилгүйдлийн түвшин (ажил идэвхтэй хайж байгаа иргэд) 7.8%-тай байгаа бөгөөд энэ тоо улирлын тогтмол ажилгүйдлийг бүрдүүлдэг уул уурхайн салбарын хөгжлөөс хамаарч хэлбэлзэж байна.

Хүснэгт 7. Монгол Улсын удирдлагын санал бодлын судалгааны үзүүлэлтүүд

Үзүүлэлтүүд, 1-7 (хамгийн сайн)	2018	Дэлхийн эрэмбэ
Хөдөлмөрийн зах зээлийн үр ашиг	4.23	68
Цалингийн тодорхойлолтын уян хатан байдал	5.91	12
Ажлаас чөлөөлөх зардал, 7 хоногийн цалин*	8.67	24
Ажиллах хүчний эмэгтэйчүүдийг эрэгтэйчүүдтэй харьцуулсан харьцаа*	0.84	57
Ажилд авах, халах байдал	3.74	68
Ажилтан-ажил олгогчийн харилцаа, хамтын ажиллагаа	4.24	81
Мэргэжлийн удирдлагад найдах байдал	3.74	100
Ажлын хөлс ба бүтээмж	3.52	102
Авьяастнуудыг татах улсын чадавх	2.55	110
Ажлын урамшуулалд татварын үзүүлэх нөлөө	3.13	114

Авьяастнуудыг тогтоон барих улсын
чадавх

2.42

127

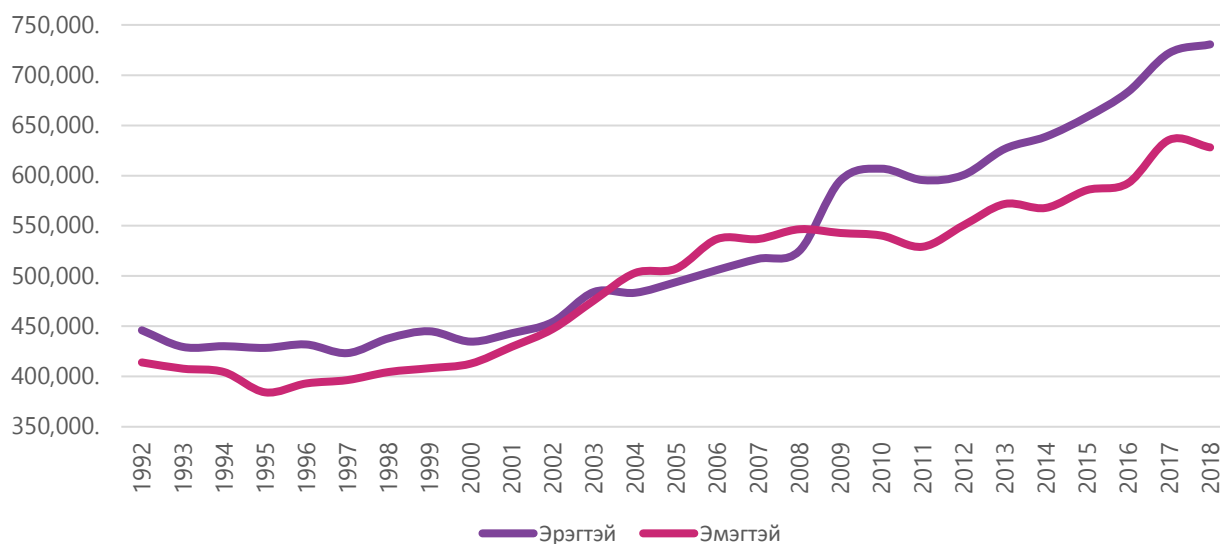
Эх сурвалж: ДЭЗФ. Дэлхийн Өрсөлдөх Чадварын Тайлан 2018

Монгол улс Дэлхийн Өрсөлдөх Чадварын Индексийн хөдөлмөрийн зах зээлийн үр ашиг ангилалд 2018 оны байдлаар 68-д бичигдсэн бөгөөд цалингийн тодорхойлолтын уян хатан байдал, ажлаас чөлөөлөх зардал, жендэрийн харьцаа зэрэг үзүүлэлтүүд дэлхийн дундаж болон хөгжиж буй зарим орнуудаас харьцангуй дээгүүр байр эзэлж байна. Харин бүтээмж, ажилтан-ажил олгогчийн харилцаа, өндөр ур чадвартай ажилтнуудыг татах улсын чадавх гэсэн үзүүлэлтүүд хамгийн доогуур гарсан байна. Туршлага буюу know-how ангилалд өндөр ур чадвартай ажиллах хүчний эзлэх хувь бага, ур чадвартай ажилчид олох нь чухал асуудал болоод байна.

Ажиллах хүчний бүтэц

Монгол Улсын нийт ажиллах хүчний тал нь үйлчилгээний салбарт ажиллаж байгаа бол хөдөө аж ахуйн салбарт ажиллагсдын хамгийн их буюу 27.1% нь ажиллаж байна. 1992-2015 оны хооронд хөдөлмөр эрхлэлтийн оролцооны түвшин дэх жендэрийн зааг ялгаа 4.8%-аас 12.6%²³ болж нэмэгджээ.

График 5. Монгол Улсын ажиллах хүч

Эх сурвалж: ҮСХ 2018

Эрэгтэйчүүд машин механизм, барилгын салбарт түлхүү ажиллаж байгаа бол эмэгтэйчүүд үйлчилгээ, борлуулалтад давамгайл ажиллаж байна. Залуу эмэгтэйчүүд залуу эрэгтэйчүүдээсээ бага цалин авч байгаа мэргэжлийн хуваарилалттай (occupational segregation) байна. Орон нутгийн залуу эрэгтэйчүүд хөдөлмөрийн зах зээлд харьцангуй эрт орж байгаа бөгөөд энэ нь тэднийг урт хугацааны албан бус, бага цалинтай ажилд орох хөшүүрэг нь болсоор байна²⁴.

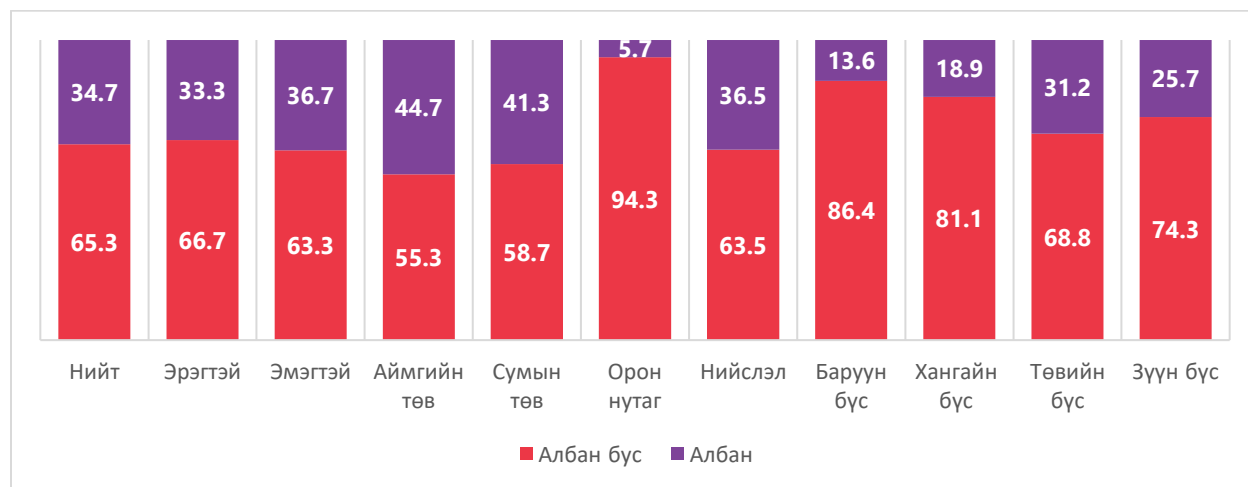
Залуучуудын ажилгүйдэл ба албан бус байдал

Нийт ажилгүй иргэдийн талаас илүү буюу 56.1% нь 18-35 насны залуучууд байна. Олон залуучууд ажил олохын өмнөх урт хугацааны ажилгүйдэлд өртөж, зарим тохиолдолд жил гаруй ажил хайж байна²⁵. Ажлын байр олдоход тэдгээр нь ихэвчлэн бага цалинтай байгаагаас БНСУ, Япон зэрэг өндөр хөгжилтэй орнууд руу дунд хэмжээний ур чадвартай болон зарим өндөр ур чадвартай ажиллах хүч илүү сайн ажиллах орчин, цагаачлах зорилгоор гарах хандлага өссөөр байна.

Албан бус эдийн засгийн салбарт ихээр ажиллаж байгаа нь залуучуудад тулгамдаж буй асуудал бөгөөд хөдөө орон нутагт харьцангуй өндөр байна. Ажил хийж байгаа залуучуудын ердөө 6% нь албан эдийн засагт харьяалагдах ажил хийж байна. Үлдсэн ихэнх ажлын байрууд болох мал аж ахуйд 68% нь, тогтмол цалингүй өрхийн аж ахуйд 20% нь ажиллаж байгаа нь дээшээ чиглэсэн хөдөлгөөн, ядуурлаас гарах хэтийн төлөв маш хязгаарлагдмал байгааг харуулж байна. Ажлын байрны чанартай холбоотой өөр нэгэн үзүүлэлт нь нийслэл Улаанбаатар хотын ажилтай залуучуудын 3/4 нь цалин сайтай ажлын байранд дуртай байдаг бол бараг 2/3 нь албан эдийн засаг дахь ажлын байранд ажилладаг байна.

Түүнчлэн орон нутгийн эдийн засгийн хөгжлийн үйл явц, залуучуудын энтрепренершипийн хөтөлбөр болон бусад үйл ажиллагаагаар дамжуулан амьжиргааны өөр орлох хувилбаруудыг бий болгох нь ялангуяа хөдөө орон нутгийн залууст чухал бодлогын тэргүүлэх чиглэл юм. Гарааны бизнесүүдийн дэмжлэгтэйгээр дижитал хүртээмж болон санхүүгийн хүртээмжтэй байдлыг дэмжих нь залуучуудын ажилгүйдлийг бууруулах нэг шийдэл байж болох юм. Хөдөө орон нутагт мал аж ахуй, тогтмол цалингүй өрхийн аж ахуй бүхий албан бус эдийн засагт ажиллаж буй залуучуудад дижитал хүртээмжээс хоцрох том эрсдэлтэй байна. Мал аж ахуй болон хөдөө аж ахуйн дижитал технологийн илүү сайн хэрэглээг бий болгох тодорхой дижитал ур чадварууд олгох хөтөлбөр хэрэгжүүлэх нь энэ салбар дахь залуу, ур чадвартай ажиллах хүчин гаргахад хэрэгтэй юм.

График 4. Албан ба албан бус эдийн засагт ажиллаж буй 15-24 насны залуу ажиллагсдын хувь, байршлаар

Эх сурвалж: ОУХБ

Боловсрол ба Тоон Бичиг Үсгийн Боловсрол

Ерөнхий боловсрол ба сургалт хөгжил

2004 оны боловсролын салбарт гарсан хэд хэдэн удаагийн шинэчлэлээр 10 жилийн хөтөлбөрийг 12 жил болгон өөрчилсөн нь аль хэдийн дэд бүтэц, нөөцтэй болсон нийслэл, аймгийн төвийн зарим сургуулиудад энэ шинэчлэлт үр ашгаа илүүтэй өгсөн. Харин дэд бүтэц, нөөц дутагдалтай, алслагдсан сургуулиудыг мухардалд оруулаад байна. Ядуу өрх, малчин өрх, нийгмийн цөөнх, хөгжлийн бэрхшээлтэй болон тусгай хэрэгцээт сурагчдад 9 жилийн албан боловсролыг дүүргэхэд хүндрэлтэй хэвээр байна.

Боловсролын жигд үр дүнд байршил, орлогын түвшин, хөгжлийн бэрхшээлийн хоорондын зааг ялгаа нь нийгмийн эмзэг бүлгийн хүмүүсийн ажиллах хүчний зах зээлд өрсөлдөхөд ихээхэн саад учруулж байгаа бөгөөд хүртээмжтэй өсөлтийг хэрэгжүүлэх оролдлогуудыг бууруулж болзошгүй юм.

Чанартай боловсролын хүртээмжийн ялгаа улам бүр нэмэгдсэнээр Улаанбаатар болон бусад хот руу тасралтгүй шилжин суурьшиж байгаа нь сургууль цэцэрлэгийн анги танхимын хомсдолд хүргэж, сургуулийн өмнөх боловсролын түвшний хамрагдалтын харьцаа харьцангуй багасч, ангийн хэмжээ ихсэж, бага болон дунд ангийн түвшинд олон удаагийн шилжилт хийгдсэн. Анги танхим жижиг, сургуулийн өмнөх боловсролын хүртээмж бага байгаа нь сурлагын амжилтад нөлөөлж гэр хороолол дахь сургуулийн нөхцөл байдал цахим эриний ур чадварыг хөгжүүлэхэд тодорхой нөлөө үзүүлнэ.

Сургуульд хамрагдалт болон төгсөлтийн жендэрийн тэнцвэр албан боловсролын эхний жилүүдэд ижил тэнцүү байгаа боловч мэдэгдэхүйц ялгаа дараагийн жилүүдээс нь гарч байна. Тухайлбал, 2013-2014 оны хичээлийн жилийн бага ангийн охидын хөвгүүдтэй харьцах сургуульд хамрагдалтын хүйсийн харьцаа 0.96, дунд ангид 0.99, ахлах ангид 1.16, дээд боловсролд 1.41 байжээ. Харин бага ангийн төгсөлтийн хувь хэмжээ охидод 98.8%, хөвгүүдэд 97.9% байжээ. Залуучуудын боловсролын түвшин дэх жендэрийн урвуу зааг ялгаа нийгмийн олон асуудлыг өдөөж, энэ нь ялангуяа хөвгүүд илүү олонтой хөдөө орон нутагт тэд сургуулиас гарч гэр бүлдээ мал маллах болон бусад орлого олох ажилд нь туслах хандлагатай байна.

Эцэст нь Монголын боловсрол, сургалтын систем суралцагсдыг өндөр эрэлттэй ур чадваруудад хангалттай сургаж чадахгүй байна. Тиймээс их, дээд сургуулиуд хөтөлбөрөө улам сайжруулж, илүү өргөн хүрээний дадлагын хөтөлбөрүүдийг оруулан боломжит ажил олгогчидтой хамтын ажиллагаа үүсгэхэд анхаарах хэрэгтэй байна.

Ур чадварын үл нийцэл ба дижитал ур чадварын хөгжил

Монгол Улс “Лэндмн” зэрэг дэлхийн хэмжээнд өрсөлдөхүйц чадвартайгаа харуулахаа зорьж байгаа гарааны бизнесүүдтэй. Бизнесийн ээлтэй орчинг эс тооцвол эдгээр компаниуд мэргэшсэн ажилчид татах асуудалтай тулгардаг байна. Монголын боловсролын систем Ази-Номхон далайн бүсийнхэнтэй ижил түвшинд байгаа юм шиг боловч боловсрол, сургалтын систем сурагчдыг өндөр эрэлт бүхий хэрэгцээт ур чадвараар хангаж чадахгүй байна. Их сургуулийн систем нь хуучирсан сургалтын хөтөлбөртэй, аж үйлдвэр, дээд боловсролтой харилцаа холбоогүйгээс үүдэн шинэ технологийн муу мэдлэгтэй инженерүүдийг төрүүлэн гаргаж байна.

Монголын топ үүрэн телефон оператор Мобиком компанийн хүний нөөцийн менежер Б.Соёлчимэг: “Манай компани шинэ төгсөгчийг сургаж, ажлын шаардлагад нийцүүлэхийн тулд 3 жилийг зарцуулж байна. Энэ нь компанид шууд алдагдал болж байгаа учраас бид урт хугацааны дадлагын болон бусад орлох хөтөлбөрийг манай компани орж ажиллахаар төлөвлөж байгаа их сургуулийн төгсөх курсын оюутнуудын дунд хэрэгжүүлэх санаачилга гарган ажиллаж байна” гэжээ.

Тодруулбал, сургуулиас ажлын байранд жигд шилжих шилжилт нь дунд анги, техникийн болон мэргэжлийн боловсрол, сургалт болон дээд боловсролын төгсөх ангийн суралцагсдад тулгарч байгаа хамгийн том сорилтуудын нэг болоод байна. Шинэ төгсөгчдийн 30.4% нь тухайн ажилтай холбоотой даалгаврыг биелүүлэх чадваргүй, 24.6% нь тухайн ажлыг гүйцэтгэхэд мэдлэг, туршлага нь дутдаг байна²⁶.

Шинэ төгсөгчдийн дадлага туршлагын, техникийн, харилцааны ур чадварын зааг ялгаа нь эдийн засгийн бүтээмж, үр ашигт гол сорилт болоод байна. техникийн болон мэргэжлийн боловсролын сургууль, дээд боловсролын институциудын төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшин одоогоор 50 гаруй хувьтай байгаа нь үүний тусгал болж байна. 2014 оноос хойш 20-24 насны залуучуудын ажилгүйдлийн түвшин 18 хувьтай тогтмол байгаа бөгөөд энэ нь улсын дүнгээс өндөр байгаа юм. Хөтөлбөр болон багшлах-суралцах арга барилын чанар болон хамааралтай байдлаас үүдэн Монголын боловсрол, сургалтын систем чадварлаг ажиллах хүчний дутагдал, чадварын үл нийцэлтэй нүүр тулж байна.

Ерөнхий тоон бичиг үсгийн боловсрол

НҮБ-н Боловсрол, Шинжлэх Ухаан, Соёлын Байгууллагын (ЮНЕСКО) тодорхойлсноор тоон бичиг үсгийн боловсрол гэдэг нь дижитал технологийг ашиглан хөдөлмөр эрхлэлт, зохистой хөдөлмөр, энтрепренершипийн зорилгоор мэдээлэлд нэвтрэх, мэдээллийг удирдах, ойлгох, нэгдэн нийлүүлэх, мэдээллээр харилцах, мэдээллийг үнэлэх, бүтээх чадвар²⁷ юм гэжээ. Хүмүүс мэдээлэл боловсруулах туршлага муу байх нь чанартай мэдээлэл олж авах боломжгүй болж дижитал хөгжлөөс хоцроход хүргэж болзошгүй юм.

Тоон бичиг үсгийн боловсролын туршлагын талаар хийсэн судалгаанаас (Даариймаа, 2016) харахад сурагчдын дундах тоон бичиг үсгийн боловсролын тэгш бус байдал нь Англи хэл болон дижитал технологид холбогдсон байдалтай шууд холбоотой байжээ. Сурагчдын боловсролтой холбоотой тэгш бус байдлыг нийгмийн бүх орчинд байгаа хүүхдүүдэд зориулан чанартай Англи хэл, тоон бичиг үсгийн боловсролоор хангах замаар бууруулж болно. Тэдэнд эдгээр чухал бичиг үсгийн боловсролыг дэлхийн дахины өнөөгийн мэдлэгийн эдийн засгийн үед хувийн болон академик суралцах үйл ажиллагаанд хөгжүүлэх боломжууд хэрэгтэй байна. Эдгээр боломжуудыг тэдэнд хүргэхийн тулд багш нар ийм бичиг үсгийн боловсролуудыг хөгжүүлэхтэй холбоотой сэдвийг хэрхэн заадаг талаар дахин эргэцүүлэх цаг нь болжээ.

Дээрх судалгаанд дурдсанаар Англи хэлний хамгийн түгээмэл хэрэглээ нь интернет ашиглахтай холбогдож байгаа бол дижитал технологийн нийтлэг хэрэглээ нь Англи хэл сурахтай холбоотой байжээ. Хотын, тэр дундаа нийслэл Улаанбаатар хотын сурагчид гэр орон, дотуур байр хоёуланд нь үнэгүй интернет хэрэглэх боломжтой байхад орон нутгийн сурагчид дотуур байрандаа интернетэд орох эрх хязгаарлагдмал байгааг харуулжээ.

1990-ээд оны сүүл хүртэл Орос хэл хамгийн гол хичээл байсан²⁸ бол 2000 оны эхээр Англи хэл болж өөрчлөгдсөн. 2000-2010 оны хооронд Англи хэл дунд анги, ахлах анги, их сургуульд

сонгон үзэх боломжтой гадаад хэлний тоонд орж, үүнээс хойш гол хичээлүүдийн нэг болж, цөм хөтөлбөрт багтсан. Гэвч энэхүү төслийн Хүний Нөөцийн Чадавх Хэлэлцүүлэгт дурдагдсанаар чадварлаг багш нарын дутагдлаас үүдэн хот-хөдөө, төвийн-захад ялгаатайгаар зааж байгаа ажээ. Сонирхолтой нь 2018 онд үндэсний хэмжээнд ЕБС төгсөгчдийн Англи хэлний дундаж оноо 100-аас 42.9% байсан нь энэ хичээл орох байдлыг дунд болон ахлах ангийнханд сайжруулах том хэрэгцээ байгааг харуулж байна.

БҮТЭЦ (ARCHITECTURE) БОЛОН САНХҮҮГИЙН ХҮРТЭЭМЖ

Дэлхийн банкнаас эрхлэн гаргасан "Бизнес Эрхлэх Хялбар Байдлын Индекс 2019"-д дурдсанаар Монгол Улс дэлхийд 74-т, бага болон дунд орлоготой орнуудаас 10-т эрэмбэлэгджээ. Ялангуяа зээл авахад хялбар байдал²⁹, бага хэмжээний хөрөнгө оруулагчдыг (minority investors) хамгаалах³⁰ нь тухайн улсад бизнес эрхлэх гол давуу тал болж байна. 2018 оны байдлаар Улсын Бүртгэлийн Ерөнхий Газраас цахим мэдээллийн систем гаргасан зэрэг төрөөс гаргасан өргөн хүрээний дижиталчлалын санаачилгуудын³¹ шууд ба шууд бус үр нөлөө нь олон үзүүлэлтийг сайжруулахад нөлөөлжээ.

Монголын Үндэсний Худалдаа Аж Үйлдвэрийн Танхимаас явуулсан судалгаагаар Дэд бүтэц болон Технологийн орчин нь улс төрийн тогтвортой байдал болоод нийгэм, эдийн засгийн орчин зэрэг бусад хүчин зүйлсээс харьцангуй сайн байгааг харуулжээ³².

Хүснэгт 8. Технологийн орчны үндсэн хүчин зүйлс

Үзүүлэлтүүд	Үнэлгээний коэффициент (7-с)	Үнэлгээ
Эрчим хүч	4.103	Сэтгэл ханамжтай
Интернетийн хэрэглээний боломж	4.176	Сэтгэл ханамжтай
Шуудан харилцааны хэрэглээний боломж	4.133	Сэтгэл ханамжтай
Шинэ технологи дээрх засгийн газрын тусламж	2.717	Сэтгэл ханамжгүй
Дэвшилтэт технологийн нэвтрүүлэлт, зохицуулалт	2.96	Сэтгэл ханамжгүй
Эрдэм шинжилгээ, судалгааны байгууллагатай хамтарч ажиллах боломж	3.202	Дунд
Патент, барааны тэмдэг эзэмшихэд хялбар байдал	3.317	Дунд

Эх сурвалж: Монголын Бизнесийн Орчны Судалгаа 2017, МҮХАҮТ

Санхүүгийн хүртээмжтэй байдал

Монгол Улсын 2030 хүртэлх Тогтвортой Хөгжлийн Зорилго нь тогтвортой санхүүгийн хөгжил болоод тогтвортой эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих санхүүгийн зах зээлийг бий болгож, банк бус санхүүгийн байгууллагуудын оролцоог нэмэгдүүлэн, санхүүгийн институциудын сайн нөхцөл байдлыг тогтвортой байлгахад зорьж байна. Монгол Улсын санхүүгийн салбар 14 арилжааны банк, 18 даатгалын байгууллага, бүртгэлтэй 518 банк бус санхүүгийн байгууллага, 280 гаруй хадгаламж зээлийн хоршоодоос бүрддэг. Банкууд санхүүгийн зах зээлийн 96%-г эзэлж, давамгайлж байна.

Монголын насанд хүрсэн хүн амын 93.8% нь банкны данс эзэмшдэг³³ бол Зүүн Ази болон Номхон далайн бүсэд энэ тоо дунджаар 70.6%-тай байна. Нийт банкны данс эзэмшигчдийн тал хувь нь төрөөс тэтгэмж авах зорилгоор данс эзэмшдэг байна. 2014 оны байдлаар хүн амын

5% нь мобайл банкны данстай байсан бол энэ тоо одоо 21.9%-д хүрчээ. Гэвч бага дүнтэй хадгаламжтай, өндөр өртөгтэй санхүүгийн нөөцтэй, санхүүгийн мэдлэг (financial literacy) дутмаг иргэдэд санхүүгийн үйлчилгээг хүргэх шаардлага тулгарсаар л байна.

Санхүүгийн хүртээмжтэй байдал орлогын бүлгүүдийн дунд ялгаатай байна. Тухайлбал, бага орлоготой иргэдийн 87% нь тогтмол хэрэглээ бүхий банкны данстай байхад өндөр орлоготой иргэдийн хувьд энэ үзүүлэлт 97%-тай байгаа юм. Монголчуудын 49.1% нь мобайл банк, 27% нь интернет банк ашиглаж байхад 43.7% нь эдгээрийн алийг нь ашигладаггүй байна. Санхүүгийн Зохицуулах Хорооны мэдээлж байгаагаар иргэд санхүүгийн мэдлэг дутмаг байгаа бөгөөд хот хөдөө, баян ядуугийн хооронд энэ төрлийн хуваагдал үүсээд байгаа ажээ.

Өнөөгийн санхүүгийн систем нийгмийн бүх хүрээг хамарч, санхүүгийн хүртээмжтэй байдлыг хангахуйц хэмжээнд хөгжөөгүй байна. Арилжааны банкнууд санхүүгийн салбарыг давамгайлсаар, гадаадын банк Монгол улсад үйл ажиллагаа явуулах бүрэн эрх өгөхгүй байгаа нь өрсөлдөөнийг сулруулж орлуулах бүтээгдэхүүн гарах нөхцлийг боймилж байна. Жижиг дунд бизнесийнхэн бүртгэлтэй аж ахуй нэгжийн 90%, ажлын байрны 50%-г бүрдүүлж байгаа боловч улсын хэмжээнд энэ төрлийн байгууллагын 90% буюу 36,800 аж ахуй нэгж банкнаас санхүүжилт авах боломжгүй байдаг. Энэ нь тэдний өсөлт болон ажлын байр бий болгох боломжит хувь нэмэр, бизнесээ өргөжүүлэх боломжийг хязгаарлаж байна.

Мөн түүнчлэн, барьцааны үнэлгээ дутмаг, зээлийн хүү өндөр, банкуудын урт хугацааны зээлийн хөрвөх чадварыг хязгаарладаг нь бизнесүүдийг зээл авахад хүндрэлтэй болгож байна. Үүнээс гадна зээл авах суурь мэдээлэл хангалтгүй, жижиг, дунд бизнесүүдэд зээл авах хүнд шаардлага тавьдаг, санхүүгийн менежментийн талаарх ойлголт дутмаг, банкнуудад зээлийн баталгаа гаргах чадамж хөгжөөгүй зэрэг хүндрэлүүд гардаг. Хөдөө орон нутаг болон нийслэлээс бусад хотуудад зээл болон санхүүгийн бусад үйлчилгээ авах боломж хязгаарлагдмал байдаг. Санхүүгийн мэдлэг сул санхүүгийн үйлчилгээ авч буй үйлчлүүлэгчид (ялангуяа эмэгтэйчүүд) болон хөрөнгө оруулагчдыг хамгаалах зохицуулалтын үр дүнтэй тогтолцоо одоогоор байхгүй.

Монголын эдийн засагт урт хугацааны тогтвортой санхүүжилт шаардлагатай байгаа нь бодлого боловсруулагчдад сорилт болоод байна. Урт хугацааны зээл санал болгохын тулд банкнууд санхүүжилтийн хомсдолд орж байна. Улсын хөрвөх чадваргүй, үр ашиггүй бонд, үнэт цаасны зах зээлд хувийн хэвшлийн зээлдэгчдэд санхүүгийн зах зээлийн маш хязгаарлагдмал арга хэрэгслүүд л боломжтой байна. Мөн засгийн газрын бондод зориулсан үр дүнтэй банк хоорондын болон хоёрдогч зах зээл байдаггүй. Засгийн газрын бондны өсөлт муутай анхдагч зээл корпорацийн бондны зах зээлийг үүсгэж, жижиг хувийн өмчийн салбар уул уурхайн төслүүд рүү голчлон анхаарсаар байна.

Гарааны бизнесийн санхүүжилт

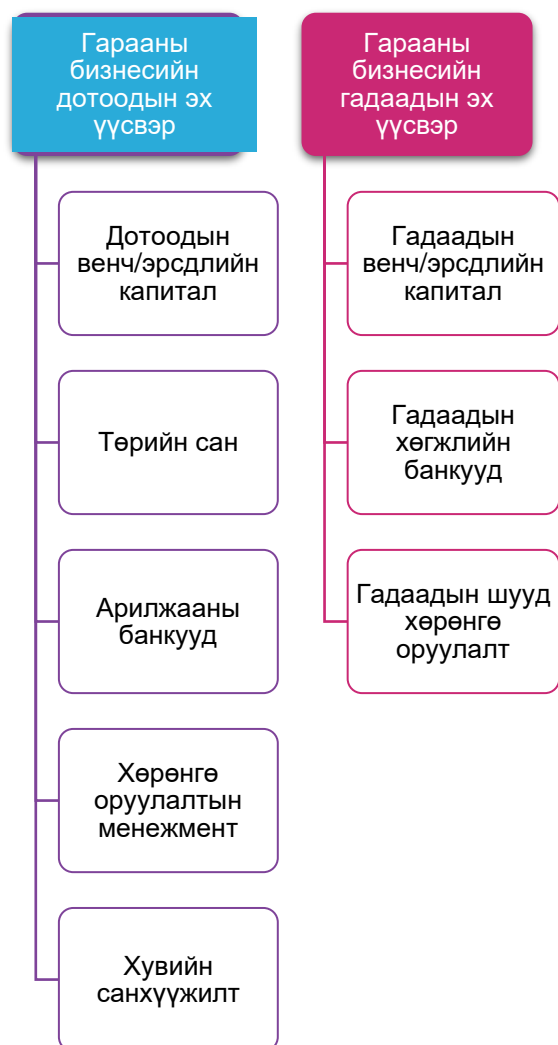
Монголын засгийн газар шинэ бизнесийг дэмжих, Монгол Улсад бизнес эрхлэх таатай нөхцлийг сайжруулах тал дээр дэвшилттэй үр дүн гаргасан. Тухайлбал, Монгол улс бизнес эхлүүлэх байдлыг хялбар болгох зорилгоор 2014 онд компанийн гэрчилгээ авч нотариатаар баталгаажуулах, тухайн орон нутгийн татварын албанд шинэ компани гэж бүртгүүлэх шаардлагыг хасжээ.

Гэсэн ч Улаанбаатарын энтрепренеруудад гарааны бизнес болгонд тулгардаг нийтлэг сорилтууд болох гарааны бизнесийнхний орчин бүрдүүлэх, ментор авах, гарааны бизнесийн хөрөнгө оруулалт авах, гадаад зах зээл рүү тэлэх, багаа өргөжүүлэх³⁴ зэрэгтэй тулгарч байна. Сүүлийн жилүүдэд төрөөс энтрепренеруудад дэмжлэг үзүүлэх дэмжлэгийг үзүүлж байснаас 2002 онд байгуулагдсан МТҮП хамгийн том хувь нэмэр байсан юм. 2018 онд Нийслэлийн захирагч бөгөөд Улаанбаатар хотын даргын санаачилгаар гарааны бизнесүүдийн үйл ажиллагааг дэмжихээр “Хаб” инновацийн төвийг байгуулж, өдгөө мэдээллийн технологи болон инноваци бий болгож буй гарааны бизнесүүдийг дэмжин ажилласаар байна. Амжилттай явж байгаа мэдээлэл технологийн салбарын хамгийн томоохон програм хангамж нийлүүлэгч “Интерактив ХХК”, топ хостинг компани болох “Датаком” зэрэг олон компани судалгаа ба хөгжүүлэлт, оюуны өмчийн бүртгэл, технологийг дотооддоо бий болгох зорилгоор хөрөнгө оруулалтын технологийн паркийг дэмжих бодлогын үр шимээс багагүй хүртсэн.

Гарааны бизнесийн хөрөнгө оруулалтын орчин хөгжөөгүй, цөөн эх үүсвэртэйгээс энтрепренеруудад хэрэгцээт санхүүжилтээ хувь хүмүүсээс голчлон хайдаг. Одоогийн экосистем нь хувийн хөрөнгө оруулагчид энтрепренеруудтай холбогдох сүлжээ үүсгэх, энтрепренеруудад санхүүжилтийг хэрхэн сайн хайх талаар боловсрол олгох хөтөлбөр бий болгохоос ихээхэн шалтгаалж байна. Хөрөнгө оруулалтын талаарх мэдлэгийг сайжруулснаар боломжит хөрөнгө оруулагчид Монголын гарааны бизнесүүдэд хөрөнгө оруулахад таатай болж, Монголын гарааны бизнесүүд боломжит хөрөнгө оруулагчиддаа амжилттай хүрэх боломжтой юм.

Монголд венчур капитал эзэмшигчид олон байхгүй боловч төр гарааны бизнесийн компаниудад зориулсан хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэхээр чармайн ажиллаж байна. 2010 онд батлагдан гарсан төрөөс өндөр технологийн аж үйлдвэрийн талаар баримтлах бодлогод төр өндөр технологид чиглэсэн венч хөрөнгө оруулалтын санхүүжилтийг дэмжих байр сууриа тусгасан боловч бодлогын хэрэгжилт цаасан дээр л үлджээ. Европын Сэргээн Босголт, Хөгжлийн Банк зэрэг гадаадын хөгжлийн банк болон Монгол Улсын засгийн газраас санхүүжих жижиг, дунд бизнес, гарааны бизнесийг дэмжих боломжууд байсаар байна.

Зураг 2. Санхүүжилтийн эх үүсвэрийн жагсаалт ³⁵

- **Дотоодын венч/эрсдлийн капитал:** Монгол Улс венч хөрөнгө оруулалтын бэлэн (venture availability) байдлаар 140 орноос 137-д жагсаж байна (ДЭЗФ, 2016)
- **Төрийн сан:** Гарааны бизнесүүдийг инкубатор, хөнгөлөлттэй үнэ бүхий оффисоор хангадаг Мэдээлэл Технологийн Үндэсний Паркаар дамжуулан нөөцүүдтэй холбох
- **Арилжааны банк:** Гарааны бизнесүүдэд зориулсан зээлийн хүү хэт өндөр
- **Хөрөнгө оруулалтын менежмент:** Дотоодын болон гадаадын хөрөнгө оруулагчид дотоодын санхүүжилтийн менежергүйгээр Монгол компанитай ажиллах нь бага байдаг.
- **Хувийн санхүүжилт:** Хэрвээ бизнес эрхлэгчид найдвартай бизнесийн төлөвлөгөө, хангалттай их хүсэл тэмүүлэл байвал, энэ үр дүн өндөр байдаг.

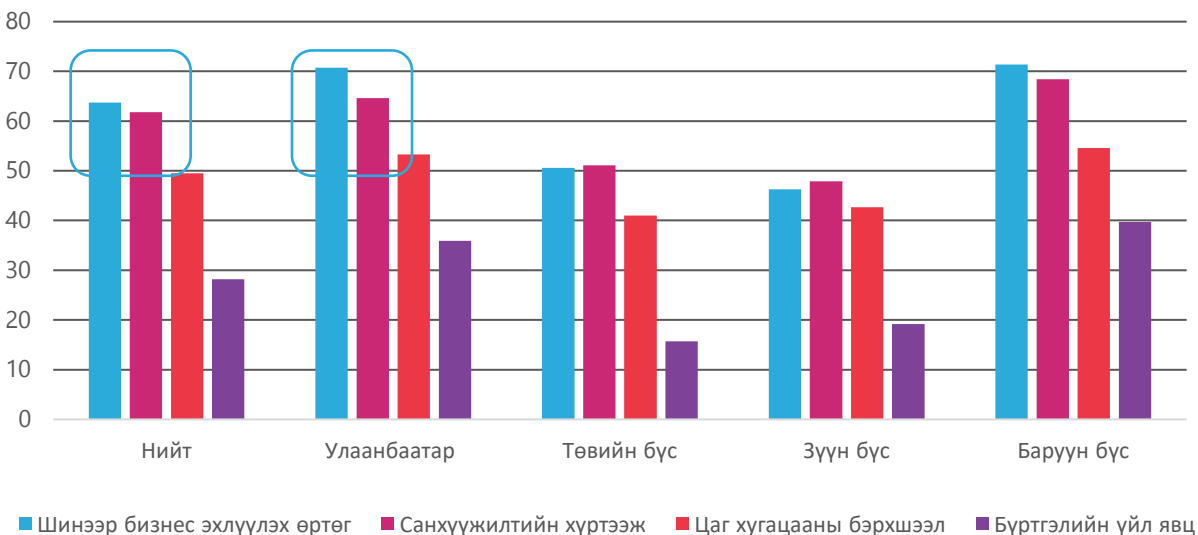
Зарим гарааны бизнесүүд Монголын хөрөнгийн бирж дээр нээлттэй хувьцаат компани болж, хувьцаагаа амжилттай борлуулснаар санхүүжилтийн өөр эх үүсвэртэй болж чадсан. Өнөөг хүртэл Монгол Улсад цэвэр мэдээллийн технологид суурилсан компани нээлттэйгээр хувьцаагаа арилжаалсан ердөө хоёр амжилттай жишээ гарсан нь Ай Түүлс ХК, шинээр байгуулагдан гарч ирж байгаа fintech компани болох Лэндмн нар юм. Эдгээр нь олон нийтийн анхаарлыг татаж, хүлээлтийг давсан. Тодруулбал, Лэндмн компани зах зээлээс таван тэрбум төгрөгийг татан төврөлүүлж, үүний тал хувийг стратегийн хөрөнгө оруулагчдаас, үлдсэн 2.5 тэрбум төгрөгийг олон нийтээс татан төвлөрүүлэх төлөвлөгөөгөө биелүүлжээ³⁶.

Монголын Үндэсний Худалдаа Аж Үйлдвэрийн Танхимаас явуулсан нарийвчилсан судалгаагаар мэдээлэл, харилцаа холбооны салбарын гарааны бизнесүүдэд тулгарч байгаа томоохон бэрхшээлүүдийг тодорхойлсон. Нийт судалгаанд оролцогчдын 60.9% нь гол бэрхшээлийг шинэ бизнес эхлүүлэх өртөг гэж, 57.5% нь санхүүжилтийн хүртээмж, 48.7% нь цаг хугацааны бэрхшээл³⁷ гэж нэрлэжээ.

Монгол Улсын гарааны бизнесийн өсөлтөд саад болж буй гол хүчин зүйлүүд:

1. Шинэ бизнес эхлүүлэх өртөг
2. Санхүүжилтийн хүртээмж
3. Шинэ бизнес эхлүүлэхэд шаардлагатай хугацаа зэрэг болно.

График 4. Гарааны бизнесүүдэд тулгардаг бэрхшээлүүд

Эх сурвалж: Монголын Бизнесийн Орчны Судалгаа 2017. МҮХАҮТ

Монголын арилжааны банкуудыг гарааны бизнес эрхлэгчдийг дэмжих санаачилга гаргадаг болохыг дурдах нь зүйтэй юм. Тухайлбал, Хаан Банк тус банкаар дамжуулан зээл авсан 400 харилцагчдадаа зориулсан сургалт зохион байгуулдаг мэргэшсэн Бизнес Инкубатор Төвтэй. Энэхүү төв нь одоогийн байдлаар сургалтын төвтэй илүү төстэй үйл ажиллагаа явуулж харилцагчдаа татсаар байгаа бөгөөд хөрөнгө оруулалтын сан үүсгэхэд эхэн үеийн энтрепренеруудыг татахаар зорин ажиллаж байна.

Хүснэгт 9. Монголд шинэ бизнес эхлүүлэхэд тулгардаг бэрхшээл

Санхүүгийн бэрхшээл	Судалгааны үр дүн (%)	Бэрхшээлийн түвшин
Батлан даалтаар санхүүжилт авах боломж	47.6	Дунд зэрэг
Санхүүжилтийн орчин үеийн хэлбэрүүд (анжел хөрөнгө оруулагч, венч)	45.0	Дунд зэрэг
Зээл авагчийн эрхийн хуулиар олгогдсон хамгаалалт	42.9	Дунд зэрэг
Зээлийн мэдээллийн сан (зээлийн эх үүсвэрүүд, хэмжээ, зээл авах боломж г.м мэдээлэл)	30.0	Маш муу

Зээлдүүлэгч тал зээлийн гэрээг чандлан баримталдаг

31.3

Маш муу

Эх сурвалж: Монголын бизнесийн орчны 2017 оны судалгааны үр дүн, Худалдаа аж үйлдвэрийн танхим

Гарааны бизнесүүдийн өгсөн үнэлгээгээр санхүүгийн бэрхшээлүүд бизнес хийх арга барилд нь дунд зэргийн нөлөөтэй байдаг, зээлийн нэгдсэн систем болон бага хэмжээний хөрөнгө оруулагчдийг хамгаалсан хамгаалалтын хөгжлөөс үр ашиг хүртдэг байна. Мөн зээлдэгч аж ахуй нэгжид зориулсан сүүлийн үеийн зээлийн сонголтууд³⁸, санхүүгийн баталгаа, хууль эрх зүйн хамгаалалт дахь цаашдын дэмжих бодлогууд зэрэг нь санхүүжилтийн илүү сайн хүртээмжтэй байдалд хүргэх хэрэгтэй. Энэ үр дүн 2018 оны “Бизнес Эрхлэх Хялбар Байдал”-ын индексийн зээл авах үзүүлэлтээр Монгол Улс дэлхийн топ 30 орны дунд орсон дүнг бататгаж байна.

ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ОРЧИН

Монгол улсад 2017 оны байдлаар бизнесүүд орж гарахад мэдэгдэхүйц саад бэрхшээл байхгүй, эдийн засаг нь гадаадын худалдаа, хөрөнгө оруулалтад бүрэн нээлттэй байжээ. 2010 онд батлагдсан Өрсөлдөөний тухай хуулинд компаниудын өрсөлдөөний эсрэг үйл ажиллагааг зохицуулах эрх зүйн үндсийг сайн зааж өгсөн бол 2013 онд батлагдсан Хөрөнгө оруулалтын тухай хуулинд гадаадын хувийн хөрөнгө оруулалтын хязгаарлалтыг арилгаж үндэсний болоод олон улсын хөрөнгө оруулагчдын аль алинд нь хөрөнгө оруулалтын багц урамшууллыг санал болгосон байна. Монгол Улс Ази-Номхон далайн бүс нутагт худалдаа, баялгийн хяналтын тогтолцоондоо хамгийн бага хоригтой орнуудад тооцогддог бөгөөд бүх төрлийн татвараараа дэлхийн хамгийн бага татварын дарамттай орнуудын нэг. Бараа бүтээгдэхүүний зах зээл дэх төрийн шууд оролцоо бага, төрийн өмчит аж ахуй нэгжүүд цөөнтэй. Корпорацийн засаглалын хуулиуд хувьцаа эзэмшигчдийн эрхийг ил болгох, хамгаалахыг дэмждэг. Ерөнхийдөө хууль эрх зүйн, зохицуулалтын тогтолцооны үндсэн элементүүд байгаа боловч хэрэгжүүлэх хүчин чадал (enforcement capacity), хэрэгжилт сул байна.

Өрсөлдөөний тухай хууль

Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай анхны хууль 1993 онд батлагдаж, 2010 оны 6-р сарын 10-ны өдөр УИХ нэмэлт, өөрчлөлт оруулан Өрсөлдөөний тухай хуулийг баталсан. Энэ хуулийн зорилго нь бизнес эрхлэгчдийг зах зээлийн шударга өрсөлдөөний орчин нөхцлөөр хангах, зах зээлийн ноёрхол болон өрсөлдөөн багасахтай холбоотой аливаа үйл ажиллагааг хориглох, өрсөлдөөнийг зохицуулах эрх бүхий байгууллагын эрх зүйн үндэс суурийг тодорхойлж, бизнес эрхлэгч хоорондын харилцааг зохицуулахад оршино. Монгол улсыг монополийн эсрэг нарийн төвөгтэй асуудал, өрсөлдөөний хэргийг зохицуулах чадавх нь мэргэжлийн хүмүүсийн уг үйл ажиллагаатай холбоотой ур чадвар, мэдлэг дутмаг байдлаас үүдэн хязгаарлагдмал байсныг энд цохон тэмдэглэх нь зүйтэй. Эдгээр чадваруулыг хөгжүүлэх боломжтой бөгөөд монопол, өрсөлдөөний талаарх нарийн төвөгтэй асуудлууд дижитал платформ болоод өгөгдөл дээр суурилсан бизнес моделиудаас үүссэн байдгыг харгалзан үзэх нь чухал юм.

Оюуны өмч

Монгол Улс Дэлхийн оюуны өмчийн байгууллагад (ДООБ) элсэж Дэлхийн худалдааны байгууллагын (ДХБ) оюуны өмчийн эрхийн худалдаатай холбоотой асуудлууд (ОӨЭХТ – англиар TRIPS) зэрэг хэлэлцээрт гарын үсэг зурж, соёрхон баталсан билээ. ДООБ-ын Зохиогчийн Эрхийн Гэрээ (WCT), Тоглолт ба Фонограммын Гэрээ (WPPT), ДООБ-ын Интернетийн зэрэг гэрээнд 2002 оны 7-р сарын 25-ны өдөр гарын үсэг зурж, соёрхон батлав. TRIPS хэлэлцээр болон Монголын хуулинд Монгол Улсын Гаалийн Ерөнхий Газар болон Цагдаагийн Ерөнхий Газрын Эдийн засгийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх газар нь Оюуны Өмчийн Эрхийг хамгаалах үүрэгтэй гэж заажээ. Гаалийн Ерөнхий Газар оюуны өмчийн эрхийн маргаантай гэж үзсэн бараа бүтээгдэхүүнийг оюуны өмчийн холбогдох эрхийн эзний өргөдөл, мэдээллийн дагуу оруулахаас татгалзаж болно. Эдийн засгийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх газар нь эрүүгийн мөрдөн байцаах ажиллагаа явуулж, оюуны өмчийн зохиогчийн эрхийг зөрчигчдөд эрүүгийн хэрэг үүсгэхэд онцгой эрх мэдэлтэй байдаг. Монгол Улсын Оюуны Өмчийн Газар нь хуурамч хэргийг шүүхийн шийдвэргүйгээр шалгаж, хураах захиргааны эрх мэдэлтэй байдаг. Эдгээрээс Монгол Улсын Оюуны өмчийн газар бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхийн тулд хамгийн тууштай хүчин чармайлт гаргаж байна.

Монгол Улс Оюуны Өмчийг хамгаалах олон улсын тогтолцоог баталсан боловч биет бус хөрөнгийн үнэлгээ, дижитал агуулгыг хамгаалах чиглэлээр сайжруулах шаардлагатай зүйлс байсан байна. Бидний зохион байгуулсан хэлэлцүүлгийн үеэр дижитал контент бүтээгчид болон зохиогчийн эрх эзэмшигчдэд оюуны өмчийн тухай хуулийн хэрэгжилт муутайгаас үүдсэн олон тооны маргаантай хэргүүд байдаг талаар хэлэлцэж байсан. Оюуны бүтээлд үнэлгээ хийлгэх өртөг одоо ч асуудалтай хэвээр байна. Энд нэгдүгээрт хууль эрх зүйн болон эдийн засгийн онолын үүднээс урлагийн болоод оюуны бүтээлийг үнэлэх өртгийн талаар хийсэн судалгаа байхгүй байна, хоёрдугаарт бодит байдал дээр урлагийн болоод оюуны бүтээлийг үнэлэх нь найдваргүй үндэс суурин дээр хийгдсэн бөгөөд хүчин чармайлт нь дөнгөж эхэн шатандаа явж байна.

Хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах

Хэрэглэгчдийн эрхийг 1991 онд анх Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах хууль батлагдаж, 2003 онд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан хуулиар зохицуулдаг. Энэ хууль нь хэрэглэгч ажил, үйлчилгээ эрхлэгч хоорондын эрх үүргийн харилцааг зохицуулдаг. Хуульд заасны дагуу хэрэглэгчдийн үндсэн эрх нь өндөр чанартай, аюулгүй бараа бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ авах, бүтээгдэхүүний талаарх мэдээллээр хангуулах, үйлдвэрлэгч эсвэл худалдаалагчийн буруугаас үүдсэн хохирлыг тэднээр барагдуулах зэрэг болно.

Цахим гэмт хэрэг нь Монгол улсад шинэ зүйл биш бөгөөд 2017 оны байдлаар улсын хэмжээнд 299 кибер гэмт хэрэг бүртгэгдсэн бол энэ тоо 2018 онд хоёр дахин нэмэгджээ³⁹. Кибер гэмт хэрэг нь шинэ зүйл биш ч гэлээ кибер халдлагад өртсөн, мэдээллийн нууцлалтай холбоотой тусгай хууль одоогоор байхгүй учраас энэ салбарт зохицуулалт дутмаг байгаа юм. Кибер гэмт хэргийн нийт ангиллыг Эрүүгийн хуулинд оруулсан бөгөөд кибер халдлагад холбогдсон зарим тохиолдлыг энэ хуулийн дээрлэх, доромжлох зүйлүүдээр зохицуулдаг байна. Харин УИХ 2019 онд мэдээллийн аюулгүй байдлын тухай хуулийг хэлэлцэх шатандаа явж байна.

Татварын тухай хууль

Монгол Улсын Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын (ААНОАТ) тухай хуулиар дор дурдсан аж ахуйн нэгжийн орлогод албан татвар ногдуулах харилцааг зохицуулна:

- Монгол Улсын хуулийн дагуу үүсгэн байгуулагдсан аж ахуйн нэгж, тэдгээрийн салбар, төлөөлөгчийн газар;
- Удирдах байгууллага нь Монгол Улсад байрладаг гадаадын аж ахуйн нэгж;
- Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт болон Монгол Улсаас эх үүсвэртэй орлого олсон гадаадын аж ахуйн нэгж, тэдгээрийн төлөөний газар зэрэг болно.

Монгол улс Дэлхийн банкнаас эрхлэн явуулдаг Бизнес эрхлэх хялбар байдлын индекст татвар төлөлтөөрөө дэлхийд 61-д бичигдэж байна (Дэлхийн Банк, 2018). Татварын хөнгөлөлт, урамшууллыг хөдөө аж ахуй, уул уурхайн салбарт олгодог. Татварын орлогыг тухайн жилийн нийт орлогын нийлбэрээс зөвшөөрөгдсөн суутгалыг хасч тооцдог. ААНОАТ-ын зориулалтыг 10% -25% хүртэл дараах өсөх түвшний хэмжээг ашигладаг:

- Эхний жилийн орлого 3 тэрбум төгрөгт (ойролцоогоор 2.2 сая ам.доллар) хүрсэн бол 10%;
- 3 тэрбум төгрөг давсан бол 25%-н татвар тус тус авна.

Төрийн бүх татварын үйлчилгээ дижиталчлагдаж компаниуд татвараа төлөх, тайлангаа онлайнгаар илгээх, болон татвартай холбоотой бусад үйлчилгээг онлайнгаар авах боломжтой болсон.

Татвар дижитал технологид шилжсэнтэй холбоотойгоор дижитал үйлчилгээнд татвараас чөлөөлөх хөнгөлөлт үзүүлэхгүй болсон. Гэвч Хөрөнгө оруулалтын тухай хуулинд татвараас чөлөөлөгдөх, татварын хөнгөлөлт үзүүлэх, хурдасгасан элэгдлийг татварын зорилгоор ашиглах боломжийг бүрдүүлэх, татварын алдагдлыг шилжүүлэх, ажиллагсдын сургалтын зардлыг татвар ногдох орлогоос хасах зэрэг татварын тодорхой хөнгөлөлтүүдийг хөрөнгө оруулагчдад үзүүлж байна. Саяхнаас төр технологи, инновацийн гарааны компаниудыг татвараас чөлөөлөх, тэднээс татан төвлөрүүлэх татварыг бууруулах тухай хэлэлцэж эхэлсэн.

Мэдээлэл, харилцаа холбооны зохицуулалт

Мэдээлэл, харилцаа холбооны салбар бусад уламжлалт салбаруудтай харьцуулахад зохицуулалтын орчин харьцангуй либералчлагдаж, зохицуулалт багатай байна. Хэлэлцүүлгийн үеэр ХХМТГ-н Мэдээллийн технологийн бодлогын хэлтсийн дарга Б.Билэгдэмбэрэл энэ талаар “Монгол Улс дахь Зохицуулах гурван хороодоос Харилцаа Холбооны Зохицуулах Хороо зах зээлд хамгийн их суурилсан, зах зээлийн өрсөлдөөнд дэмжлэг үзүүлдэг” гэж хэлсэн.

Энэ салбарт үйлчилдэг гол хууль тогтоомжууд нь 1998 оны Технологи дамжуулах тухай хууль, шинжлэх ухаан, технологийг 2007-2020 онд хөгжүүлэх мастер төлөвлөгөө, 2006 оны Шинжлэх ухаан, технологийн тухай хууль, 2001 оны Харилцаа холбооны тухай хууль, 1999 оны Радио долгионы тухай хууль, 2003 оны Шуудангийн тухай хууль, 2011 оны Цахим гарын үсгийн тухай хууль, 2017 оны Зөрчлийн тухай зэрэг хуулиуд байна. Мэдээлэл, харилцаа холбооны салбарын стратегийн гол баримт бичиг нь Тогтвортой Хөгжлийн Зорилго 2030-ийн хүрээнд батлагдсан Төрөөс мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийг хөгжүүлэх талаар баримтлах бодлого (2017-2025 он) юм. Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн салбарын зохицуулалтын бүтэц (architecture) нь харилцаа холбоо, үйлчилгээний өрсөлдөөнийг дэмжих,

радио давтамж, дугаарлалт зэрэг хязгаарлагдмал нөөцийг түгээхэд баримтлах бодлогын чиглэл, зохицуулалтын зарчмуудыг тодорхойлох явдал юм.

Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн салбарын холбогдох бодлого, зохицуулалтыг судалж үзэхэд Монгол Улс мэдээлэл, харилцаа холбоо, өндөр хурдны өргөн сүлжээг өргөжүүлэх, ашиглах, эзэмшихэд дэмжлэг үзүүлэх хууль эрхзүйн таатай орчинг бүрдүүлэх үзэл баримтлал бүхий бодлоготой. Эрх баригчдын үзэж байгаагаар Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн салбарын зохицуулалтын шийдвэрийг хангалттай нотолгоо, судалгаанд суурилдаг бөгөөд өртөгийг бууруулж, нэвтрэлтийг нэмэгдүүлэх үндэсний өргөн зурвасын төлөвлөгөөг сайжруулах⁴⁰, өндөр хурдны дата үйлчилгээнд өргөн зурвасын өргөн хүрээг бий болгох цаг хугацааны зорилтууд байна⁴¹.

Бодлогын байх нь хэрэгжилтийг илэрхийлэхгүй бөгөөд өнгөрсөн 25 жилийн туршид үндэсний хэмжээний 517 хөгжлийн төслүүд эхлүүлсэн хэдий ч 132 нь хэрэгжиж⁴², үлдсэн нь цаасан дээр үлдсэн. Энэ нь төрийн зохицуулалтын механизм дутагдалтай байгааг харуулж байна.

Түүнчлэн нийтийн дэд бүтцийн санхүүжилт, харилцаа холбооны салбарт татаас өгөх тодорхой чиглэлүүд байдаг бөгөөд Засгийн газар Бүх Нийтийн Үйлчилгээний Үүргийн Сангаас хүн амын хүртээмжийг нэмэгдүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэхийг зорьж байна.

Хуулинд зааснаар төрөөс хэрэгжүүлж буй хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг хоёр жил тутам бүх агентлаг хяналт шинжилгээ, үнэлгээ заавал хийлгэх ёстой. Гэвч энэ механизмын гол асуудал нь хяналт шинжилгээ, үнэлгээний шаардлага богино болон дунд хугацааны зорилтуудад хангалттай тусгагдаагүйтэй холбоотой. Жишээ нь: Засгийн газрын 2016-2020 оны мөрийн хөтөлбөрт тусгасан мэдээлэл, харилцаа холбооны салбарт одоог хүртэл ганцхан удаа хяналт шинжилгээ, үнэлгээ хийгээд байгаа боловч хоёр дахь шат нь аль хэдийн үргэлжилж байгаа билээ. Энэ хугацаанд 2016 онд гаргасан засгийн газрын мөрийн хөтөлбөрийн 96 гаруй хувь нь байхгүй болж, хэрэгжилтийн түвшин сул байна.

Өрсөлдөөн нь хувийн хөрөнгө оруулалтыг идэвхжүүлж, операторуудыг илүү үр ашигтай болгож, үр дүнд нь эцсийн хэрэглэгчдэд чанар, үнийн хувьд хамгийн их ашиг тусыг өгдөг. Зах зээлийн өрсөлдөөнийг дэмжихийн тулд мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн зах зээл дэх стратегийн ач холбогдолтой өртгийн гинжин хэлхээний хил хязгаарыг тодорхойлох нь маш чухал юм. Гэвч өнөөдрийг хүртэл дээш, доош чиглэсэн зах зээлийг тусгаарлах тухай нийтлэг ойлголт байдаггүй бөгөөд энэ нь эдгээр зах зээлд төрөл бүрийн түвшний өрсөлдөөнийг шийдвэрлэх бэрхшээл үүсгэж байна. Монголын гар утасны зах зээлийн жишээн дээр авч үзэхэд доош чиглэсэн зах зээл өрсөлдөөнд нээлттэй байх ёстой бөгөөд шаардлагатай дэд бүтцийг дахин бий болгохгүйгээр доод түвшний операторууд хуваах ёстой. Энэхүү зохицуулалт нь зах зээлийн өрсөлдөөнийг бий болгодог боловч шинэ операторуудыг зах зээлд нэвтрүүлэлгүй, доод түвшний операторууд дөрвөн томоохон оператороор хязгаарлагдаж байна.

Эдгээр бодлого зохицуулалт салбарын гол зохицуулалт болж байгаа хэдий ч үүнд багтаагүй боловч хөндөгдөх шаардлагатай талуудыг орхигдуулсан байна. Үүний жишээ болох цахим гарын үсэг финтек компаниудад сорилт болсоор байна. Цахим буюу дижитал гарын үсгийг ашиглах эрх зүйн үндсийг Засгийн газар 2011 онд Цахим гарын үсгийн тухай хуулийг батлан тусгаж, Иргэний бүртгэлийн тухай хууль, Мэдээллийн ил тод байдал ба мэдээлэл авах эрхийн тухай хууль, Патентын тухай хууль болон бусад хуулинд дараалан тусгагдсан. Гэвч Монгол

Банк болон Санхүүгийн Зохицуулах Хороо энэхүү цахим гарын үсгийг банкны үйлчилгээнд, тэр дундаа гэрээнд байгуулах, гүйлгээ хийх үйлчилгээнд хүлээн зөвшөөрдөггүй. Тус бодлогын баримт бичгийн хүрээнд хийгдсэн хамгийн амжилттай үйл ажиллагаа нь Үндэсний Дата Төвийн хөгжүүлсэн “ХУР” ба “ДАН” систем юм. Уг систем ашиглалтад орсноор төрийн үйлчилгээ инновациар баяжин иргэдэд түргэн шуурхай хүргэх боломжтой болж байна.

Мөн Монгол улсад зохицуулалт дутмагаас цахим худалдаанд ложистикийн систем муу, стандартчилсан хаягжилт сул, нэгдсэн төлбөр тооцооны систем хангалтгүй байдаг зэрэг нь гол сорилт болж байна⁴³. Хоёр сая Монголчууд дотоодын онлайн худалдааны платформуудад болон гадаадын Амазон, Алибаба зэрэг онлайн худалдааны платформуудад нэвтэрч тогтмол худалдан авалт хийж байна⁴⁴. Фэйсбүүк цахим худалдааны хамгийн түгээмэл платформуудын нэг болж, өдөрт 50,000 гаруй борлуулалт энэхүү орчинд хийгдсээр байна. Цаашилбал, миллениал үеийнхний 64% нь Фэйсбүүкийг онлайн худалдааны мэдээлэл авах боломжит эх сурвалж байдлаар ашиглаж байна⁴⁵.

Түүнчлэн дотоодын онлайн дэлгүүрүүд PayPal гэх мэт олон улсын төлбөр тооцооны сонголтуудыг дэмжих боломжгүй байдаг нь тэдний гадаадын зах зээлд гарах боломжийг хязгаарлаж байна. Дотоодын төлбөр тооцооны системүүд интернет пин код шаарддаг нь хэрэглэгчдэд төвөгтэй нэмэлт нэг алхам болсноор хэрэглэгчдэд ээлтэй шалгуурыг хангахгүй болоод байна. Онлайн төлбөр тооцоо хийх хүчтэй хууль эрх зүйн орчин дутмаг, тусдаа төлбөр тооцооны системүүд зэрэгцэн оршдог нь дотоодын болон олон улсын зах зээлд цахим худалдааг нэвтрүүлэхэд бизнесийн байгууллагуудад хүндрэл учруулж байна. Түүнээс гадна үйлдвэрлэгчид, худалдаачид олон улсын цахим худалдаанд бараа бүтээгдэхүүн гаргахад төлбөр тооцоотой холбоотой олон төрлийн бэрхшээлтэй тулгардаг.

ДИЖИТАЛ ОРЧИН ДАХЬ ХҮРТЭЭМЖ

Баялгийн тэгш бус хуваарилалт, тогтсон ядуурал, нийгмийн бүлгүүдийг ялгаварлах нь Монголын нийгмийн гол тулгамдсан асуудал хэвээр байна. Эдийн засгийн өсөлт, ахиц дэвшлийн үр нөлөө эмзэг, ядуу бүлэгт хүрэлгүй ядуурлын түвшинг өндөр хэвээр байлгасаар байна.

Ядуу, бага орлоготой байна гэдэг нь зарим хүмүүсийг компьютер эзэмших, өндөр хурдны өргөн зурвасын интернэт худалдаж авах санхүүгийн чадваргүй болгож, Монголд бий болоод өргөжин тэлж буй онлайн эх үүсвэр, тусламж дэмжлэг авах боломжийг хязгаарлаж буйг илэрхийлж байна. Хөдөлмөрийн зах зээлийн саад бэрхшээл, түүн дотор ажил хөдөлмөртэй холбоотой мэдээллийн олдоц ба боловсрол, ажлын байрны боломж, эрүүл мэнд, сайн сайхан байдлын талаарх найдвартай мэдээллийн хүртээмж хязгаарлагдмал байгаа нь нийгмийн оролцоог доогуур түвшинд хүргэж болзошгүй юм. Ядуучууд, ажилгүй залуучууд, эмэгтэйчүүд хүртээмжид хамгийн чухал бүлгүүд юм.

Хүснэгт 10. Ядууралын түвшин, бүсээр, хувиар

	Үндэсний хэмжээнд	Баруун бүс	Хангайн бүс	Төвийн бүс	Зүүн бүс	Улаанбаатар
Ядуурлын хамралтын хүрээ ⁱ	29.6	36.0	33.6	26.8	43.9	24.8
Ядуурлын гүнзгийрэлт ⁱⁱ	7.7	9.7	8.2	7.0	12.5	6.4
Ядуурлын мэдрэмж ⁱⁱⁱ	2.9	3.7	2.9	2.7	4.8	2.5
Хүн амд эзлэх хувь	100.0	13.6	18.4	15.5	7.2	45.2
Хүн ам ('000)	3063.6	393.6	585.7	492.0	211.4	1380.4
Ядуу хүн амын эзлэх хувь (%)	100.0	16.5	20.9	14.1	10.7	37.8
Ядуучууд ('000)	7.5	150.1	189.6	127.6	97.1	343.1
Өрхийн хэмжээ	3.5	3.9	3.3	3.1	3.4	3.6
Хамаарлын харьцаа (%)	41.7	42.8	41.6	41.7	41.3	41.4
Хүүхдүүд (Өрхийн хэмжээнд эзлэх хувь)	25.5	27.7	24.1	24.1	25.8	26.0
Өрхийн тэргүүний насжилт	45.7	46.0	46.1	45.7	45.1	45.5
Эрэгтэй өрх толгойлсон өрх	75.2	82.2	77.1	74.6	76.3	72.5

ⁱ Ядуурлын түвшин гэдэг нь нийт хүн амд ядуурлын шугамаас доогуур хэрэглээтэй хүн амын эзлэх хувийг илэрхийлнэ.

ⁱⁱ Ядуурлын гүнзгийрэлт нь ядуу хүн амын хэрэглээний дундаж түвшин ядуурлын шугамаас хэдэн хувиар доогуур байгааг илэрхийлнэ.

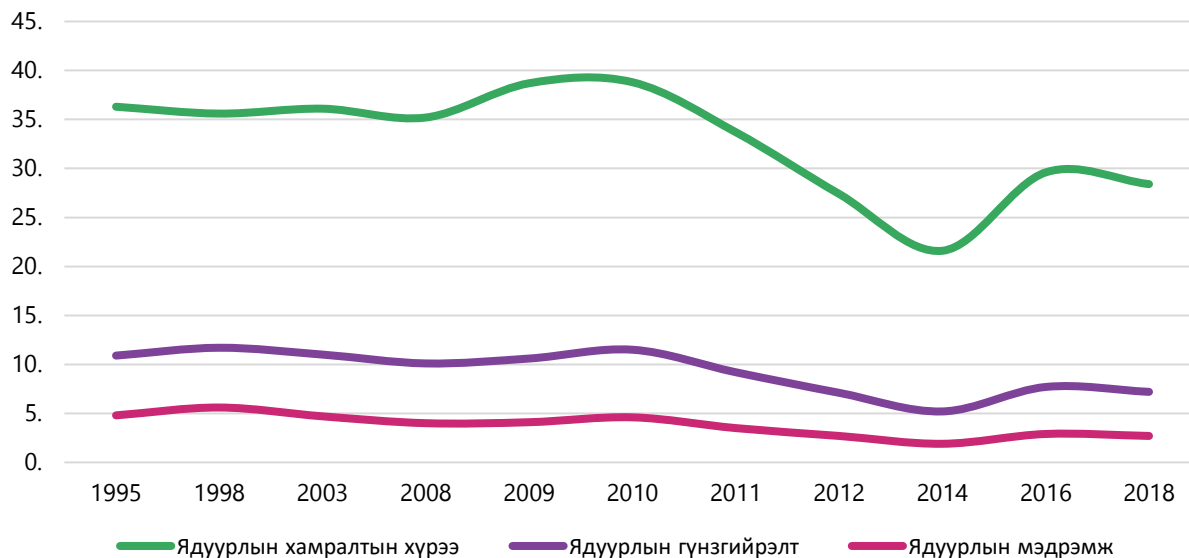
ⁱⁱⁱ Ядуурлын мэдрэмж нь ядуу хүн амын дундах хэрэглээний тархалтыг харуулна.

Хотжилт (%)	67.8	33.4	40.8	48.8	41.6	100.0
-------------	------	------	------	------	------	-------

Эх сурвалж: ҮСХ, 2018

Сүүлийн 30 жилийн Монгол Улсын ядуурлын ерөнхий нөхцөл буурч байна⁴⁶.

График 5. Монгол улсын ядуурлын түвшин, 1995-2018

Эх сурвалж: ҮСХ, 2019

2014 он хүртэл Монгол Улс ядуурлыг бууруулах, хүний амын ихэнх хэсгийг ядуурлын түвшнөөс дээш гаргахад сайн үр дүн гаргасан боловч саяхны эдийн засгийн уналтаас болж 2014 оноос хойшоо ядуурал нэмэгдсэнийг сүүлийн үеийн үзүүлэлтүүд харуулж байна. Ихэнх хүн ам буцаад ядууралд орох эрсдэлтэй нөхцөл байдалд байна. 2017 оны байдлаар хүн амын 29.6% нь үндэсний ядуурлын түвшнээс доогуур амьдарч байгаа бол өдөрт 1.90 ам.долларын хэрэглээтэй хөдөлмөр эрхэлдэг хүн амын эзлэх хувь 0.7% байна⁴⁷.

Тэгш бус байдал Монголд сүүлийн 30 гаран жил тийм ч ихсээгүй боловч байгалийн баялгаас хараат байдал ялгарлыг үүсгэж, эдийн засгийн хөгжил хамгийн бүтээмж ихтэй уул уурхай төвлөрсөн Орхон, Өмнөговь аймгуудад хурдацтай өсөж байна. Дээрх хүснэгтэд харуулснаар Улаанбаатар болон Төвийн бүсэд ядуурлын түвшин хамгийн бага байгаа бол зүүн бүсэд хамгийн өндөр байна.

Хөдөө орон нутаг дахь хөдөлмөр эрхлэх боломж дутагдаж байгаа, боловсрол болон хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт хоорондын үл тохироо, жендэрийн тэгш байдал (equality гэсэн байсан), соёлын хэм хэмжээ зэрэг нь ядуурлын гол шалтгаанууд болж байна. Энэ нь тэр дундаа эмэгтэйчүүд, эмэгтэй өрхийн тэргүүнтэй өрхүүд, залуучуудад түлхүү тусч, хүн амын бусад бүлгээс илүүтэйгээр ядуурал, ажилгүйдэлд нэрвэгдээд байна.

Жендэрийн тэгш бус байдал ба соёлын хэм хэмжээ

Дэлхийн Эдийн Засгийн Форумаас эрхлэн гаргадаг Дэлхийн жендэрийн зааг ялгааны 2018 тайланд Монгол Улс дэлхийн судалгаанд хамрагдсан 149 орноос 58-д эрэмбэлэгджээ. Харамсалтай нь Монгол жендэрийн зааг ялгаагаар 2006 онд 42-т бичигдэж байсан бол доор харуулсан график, хүснэгтэд харуулсанчлан 2018 оны байдлаар 58-д бичигджээ. Эрүүл мэнд ба эсэн мэнд гарах дэд индексээр эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн эрүүл мэндийн ерөнхий ялгааг авч үздэг бөгөөд үүгээр Монгол Улс ялгаатай байдалд хүрсэн мэт харагдаж байгаа нь уг индексээр ганцаараа эхний байранд орсон гэсэн үг биш бөгөөд дэлхийн олон орон авсан оноогоороо ижил нэгдүгээр байранд бичигджээ.

Хүснэгт 11. Жендэрийн зааг ялгааны оноо

Эх сурвалж: Дэлхийн Жендэрийн Зааг Ялгааны Тайлан 2018, ДЭЗФ

2011 онд Жендэрийн тэгш байдлыг хангах тухай хууль батлагдаж, боловсрол, эрүүл мэнд, гэр бүлийн харилцаа зэрэг хөдөлмөр эрхлэлтийн бүхий л хүрээнд жендэрийн тэгш байдлын тухай тусгаж өгчээ. Жендэртэй холбоотой нийгэм-эдийн засгийн үзүүлэлтүүд болох эмэгтэйчүүдийн оролцооны түвшин, хөдөлмөрийн идэвх зэрэг үзүүлэлтүүд сүүлийн 30 гаруй жилд сайжирсан боловч Монголд соёлын хэм хэмжээ, хөдөлмөрийн хуваарь, үүрэг роль, үүрэг хариуцлага зэрэгт жендэрийн тогтсон хэв шинж байсаар байгаа нь эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүс ялгаатай саад бэрхшээлүүдтэй тулгарч байгааг илтгэж байна.

Монгол эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн оролцооны түвшин, боловсролд хамрагдалт дэлхийд өндөрт тооцогддог хэдий ч эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн хоорондох хөдөлмөрийн хуваарь болон хөдөлмөрийн зах зээл дэх жендэрийн гажуудал оршин байгаа нь мэргэжлийн сегментэд жендэрээр нэлээд ялгарч байна. Статистикаас харахад эмэгтэйчүүд ижил албан тушаалд эрэгтэйчүүдээс 19.6%-иар бага цалин авч байна (ҮСХ, 2018).

Мөн эмэгтэйчүүд манлайллын болон улс төрийн өндөр дээд албан тушаалд дутуу үнэлэгдэж байгаа бөгөөд жендэрийн хэвшмэл ойлголттой соёлын хэм хэмжээ, зан үйлээс улбаатайгаар улс төр, нийгмийн шийдвэр гаргах түвшинд тэд бага оролцож байна. Эмэгтэйчүүд албан бус эдийн засагт давамгайлж буй гэр орны болон хүүхэд харах ажилд томоохон үүрэг гүйцэтгэж байна.

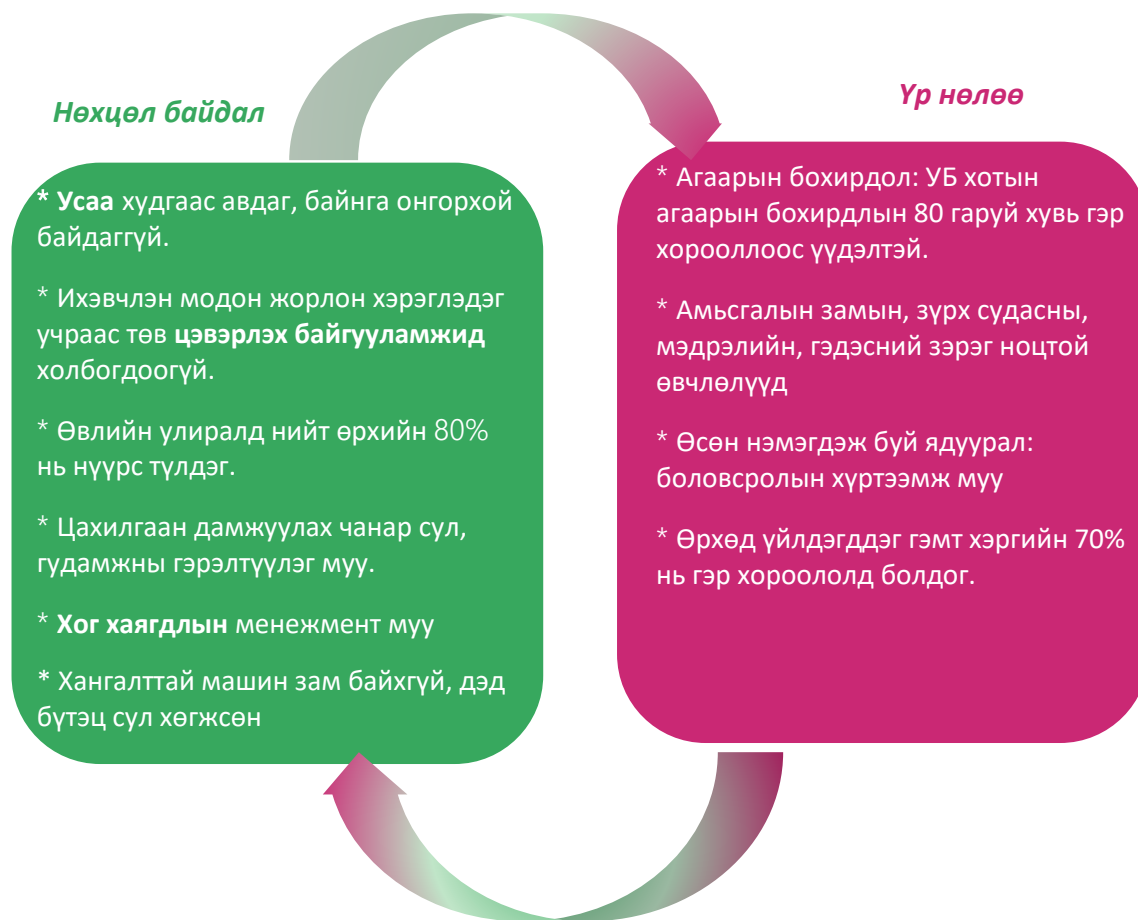
Одоогоор эмэгтэйчүүдийн ажилгүйдлийн түвшин 6.7% байгаа нь эрэгтэйчүүдийнхээс (8.2%) доогуур үзүүлэлт юм. 15-24 насны бүлгийн эмэгтэйчүүдийн ажилгүйдлийн түвшин бусад насны бүлгээс хамгийн өндөр буюу 18.3% байгаа нь улсын дунджийг давсан үзүүлэлт юм. Тэд өөрсдийн эзэмшсэн боловсролоо ашиглан хөдөлмөрийн зах зээлд идэвхтэй оролцохгүй байна. Эзэмшсэн боловсролын дээд түвшнөөрөө эрэгтэйчүүдээс дундаж дүнгээр өндөр хэдий ч хөдөлмөр эрхлэлтийн оролцооны түвшингөөр эмэгтэйчүүд тэднээс 16.1%-иар бага байна. Тиймээс эмэгтэйчүүдэд тавьдаг ажлын хатуу шаардлагыг уян хатан болгож, эрэгтэйчүүдийн чадавхыг сайжруулах нь уг тэгш бус байдлыг бууруулахад чухал алхам болох болно.

ХОТ РУУ ШИЛЖИХ ШИЛЖИЛТ ХӨДӨЛГӨӨН БА ГЭР ХОРООЛОЛ

Монгол Улс хурдан хотжиж, хүмүүс өөрийн доройтож буй амьжиргааны нөхцлөөсөө салахын тулд хөдөө орон нутгаас шилжин хот руу нүүдэллэж байна. Сүүлийн 28 жилд хотжилт жил бүр 0.8%-иар нэмэгдэж, энэ үзэгдэлтэй давхцан 1990 онд Монгол Улс коммунизмаас ардчилал руу шилжсэн билээ. Харин одоогийн байдлаар хотод нийт хүн амын 67.9% нь оршин сууж, Улаанбаатар хот шилжилт хөдөлгөөний гол цэг болон сүүлийн 20 гаруй жилд хүн ам нь гурав дахин нэмэгджээ⁴⁸. Хүн амын гэнэтийн шилжилт хөдөлгөөний урсгал дэд бүтцийн боломж, нийгмийн суурь үйлчилгээг хүргэх чадавхийг давснаар ядуурлыг бууруулах, хүний хөгжлийг дэмжих ажлыг хойш нь татахад аюул учруулаад байна. Хөдөө орон нутаг дахь хөдөлмөр эрхлэлтийн боломж дутмаг, хүнд хэцүү амьдралын орчин нөхцөл нь хот руу шилжих шилжилт хөдөлгөөн нэмэгдэх үзэгдлийн гол хөдөлгөгч хүч нь болж байна.

Хотжилт орон нутгийн эдийн засгийн хөгжлийг хурдасгах замаар эдийн засгийн төрөлжилт, ажлын байр нэмэгдүүлэх нөхцлийг бий болгодог. Боломжийн үнэтэй сууц, найдвартай эрчим хүч, дулааны сүлжээнд холбогдсон байдал, хотын бусад байгууламж, нийтийн үйлчилгээ нь амьдрах суурь орчин нөхцлийг сайжруулах гол үндэс суурь юм.

Зураг 3. Гэр хороололд тулгамддаг нийтлэг асуудлууд

Гэр⁴⁹ хороолол гэдэгт зөвхөн Монголд байдаг хотын захиргааны мэдлийн суурьшлын бүсийг хэлэх бөгөөд Монголын уламжлалт гэр, суурь дэд бүтцэд холбогдоогүй амины орон сууц бүхий өрхүүдээс бүрддэг. Хотын хүн амын 60 гаруй хувь нь энэхүү суурьшлын бүсэд хязгаарлагдмал ус, ариун цэврийн хүртээмжтэй орчинд оршин сууж байна. Замын хөдөлгөөн түгжрэлтэй; олон сургууль 3 ээлжээр хичээллэж, дулаан, цахилгааны хангамж нь энэ бүс дэх дэд бүтэц дутмаг байдгаас хүндрэл учруулсаар байна. Эрс тэс цаг уурын нөлөөгөөр малгүй болсон малчид амжиргааны эх үүсвэргүй болж хот газар бараадан шилжиж ирсэн нь тэднийг ядуурал, эмзэг байдалд улам их хөтөлж байна.

Улаанбаатарын өсөн нэмэгдэх агаарын бохирдол хүн амын эрүүл мэнд, тэр дундаа хүүхдийн өсөлт, амьсгалын замын болон зүрх судасны өвчлөл, дархлааны тогтолцооны эмгэг, хорт хавдар зэрэгт сөргөөр нөлөөлдөг гол хүчин зүйл болжээ. Агаарын чанарыг үзүүлэлт болох РМ 2.5 тоосонцорын түвшин ДЭМБ-н Агаарын Чанарын Стандартаас их, дунджаар 75 байдаг⁵⁰. Агаарын бохирдлын эх үүсвэрүүдэд цөл (desert), шороон замаас боссон шороо, цахилгаан станцийн шатаасан нүүрсний утаа, автомашин зэрэг нь тодорхой хэсгийг эзэлдэг боловч өргөн дэлгэрсэн гэр хорооллын өрхийн зуух, уурын зуухаас ихээхэн хэсэг нь гарч байна.

Амжиргааны харьцангуй бага өртөг нь олон өрхийг, тэр дундаа ажилгүй залуучууд, хөдөө орон нутгаас ирсэн оюутан, ядуу хүмүүсийг гэр хороолол руу татдаг. 2017 оны байдлаар

Улаанбаатар хотын гэр хороололд 216 мянга гаруй өрх амьдарч байгаа нь нийслэлийн хүн амын 57%-г эзэлж, өвөл болгон зуухаа галлахын тулд сая сая тонн нүүрсийг шатаасаар байна.

НИЙГМИЙН ХАЛАМЖ

Монголын өргөн хүрээний нийгмийн хамгааллын систем улсын ядуурлыг бууруулах үйл ажиллагааг тэжээн тэтгэж, дэмжихэд гол үүргээ гүйцэтгэж байгаа бөгөөд ядуурлын түвшин эдгээр хөтөлбөр байгаагүй бол одоогийн түвшнөөс 10%-иар өндөр байх байжээ⁵¹. Монголын нийгмийн халамж ерөнхийдөө ядуурлыг дэмжиж, хамгийн ядуу 20%-д 35%-н үр ашгийг хүртээж байна⁵².

Нийгмийн халамжийн систем нь i) тэтгэвэр, ii) тэтгэмж, iii) эрүүл мэндийн даатгал, iv) үйлдвэрлэлийн осол, мэргэжлээс шалтгаалах өвчин, v) ажилгүйдлийн тэтгэмж зэргээс бүрдэж байна. Нийгмийн халамжийн тухай хуульд зааснаар ажил олгогч, ажилтан аль аль нь дараах хүснэгтэд харуулсан даатгалыг сар бүр төлөх үүрэгтэй гэж заажээ.

Нийгмийн халамжийн төрөл	Сарын цалингаас ажил олгогчийн гаргаж буй хувь	Сарын цалингаас ажилтны гаргаж буй хувь
Тэтгэврийн сан	9.5	9.5
Тэтгэмжийн даатгалын сан	1.0	0.8
Эрүүл мэндийн даатгалын сан	2.0	2.0
Ажилгүйдлийн даатгалын сан	0.2	0.2
Нийт эзлэх хувь	12.7	12.5

Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын ерөнхий газрын мэдээлснээр 2018 оны байдлаар Нийгмийн халамжийн сангаас нийт тэтгэвэр, тэтгэмж авагчдын тоо 110.5 мянган хүн, 9.3 тэрбум төгрөгт хүрсэн байна. Энэ нь өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад тэтгэвэр авагчдын тоо 20.7 мянгаар буюу 15.8%-иар, тэтгэвэр тэтгэмжид олгох мөнгөн дүн 1.0 тэрбум төгрөг буюу 9.9%-иар тус тус буурсан дүнтэй байна. Мөн онд нийгмийн халамжийн тэтгэврээс 45.7 мянган хүн нийтдээ 155.9 сая төгрөгөөр буюу 2.6%-иар өсч, тэтгэвэр авагчдын тоо өмнөх онтой харьцуулахад 4.0 мянгаар буюу 9.6%-иар нэмэгджээ.

2018 оны 1 сарын байдлаар улсын хэмжээнд 36.4 мянган иргэн нийгмийн халамжийн үйлчилгээ, тэтгэмж авсны 44.5% нь нийгмийн халамжийн урамшуулал болон нөхцөлт мөнгөн тэтгэмжид, 30.8% нь ахмадуудад зориулсан хөнгөлөлтөд, 19.8% нь хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан хөнгөлөлтөд, 4.9% нь нэр хүндтэй ахмадуудад тус тус зарцуулагджээ. Нийт дүнгээр 3.1 тэрбум төгрөгний нийгмийн үйлчилгээ болон тэтгэмж байдлаар тараасан нь өмнөх онтой харьцуулахад 477.8 сая төгрөг буюу 17.9%-иар өсчээ. Нийгмийн халамжийн ерөнхий систем нь хэсэгчлэн дижиталчлагдаж, компаниуд нийгмийн даатгалаа онлайнгаар төлж, нийгмийн даатгалын тайлангаа онлайнгаар илгээх боломжтой болсон байна.

ДҮГНЭЛТ

Монгол улс хатуу болон зөөлөн дэд бүтцийн талаасаа дижитал эрин үед бэлэн болжээ. Интернетэд холбогдсон нийт хувь хэмжээ дэлхийн болоод бүс нутгийн дунджаас өндөр байна. Хотод амьдарч буй иргэд суурин сүлжээ, хөдөлгөөнт хэрэглээгээр дамжуулан интернетийг чанартай бөгөөд боломжийн үнээр авч байна. Дижитал хүртээмж дэх ялгаа нь суурь дэд бүтцээс үүдэн нүүдэлчин малчид, гэр хорооллын иргэдийн дунд ажиглагдсаар байна. Хот айл бүрийг эсвэл өрх бүрийг хатуу дэд бүтцээр хангах нь ойрын ирээдүйд хүмүүсийн амьдралд шууд нөлөө үзүүлэх болно. Тиймээс төр дижитал хүртээмжийг нэмэгдүүлэх өөр орлох стратегитай байх хэрэгтэй.

Гар утасны хэрэглээ нэмэгдсэнээр хөдөө орон нутгийн холболт дутмаг байдлыг шийдвэрлэх үр дүнтэй арга байж болох юм. Интернетийн үнэ олон нийтэд боломжийн үнэтэй байгаа бөгөөд өрхийн орлогын статистикаар Монголчууд гар утасны датандаа сарын орлогынхоо 2-оос бага зэрэг илүү хувийг зарцуулж байна. Гэвч доогуур орлоготой хүмүүст интернет нь боломжийн үнэтэй биш болж ирснээр дижитал хүртээмж буурч байгаа бөгөөд эдгээр өрхүүдэд орлогоосоо илүүчлэх мөнгө бага байгаа юм. Хөдөө орон нутагт амьдран сууж буй нүүдэлчин малчдын дунд дижитал хүртээмжийн түвшин бага байгаад зогсохгүй интернетэд холбогдоход өрхийн орлогоос гаргах зардал хотын өрхөөс их байна.

Хөдөлмөрийн зах зээл чадварлаг ажиллах хүчний маш том дутагдалд орж нөгөө талаас ажиллагсад эдийн засгийн илүү боломжийг хайж гадаадад ажиллах хандлагатай байна. Залуучуудын ажилгүйдэл бусад насны бүлгийнхний ажилгүйдлийн түвшнээс илүү өндөр байна. Хөдөө орон нутагт хөдөлмөр эрхлэх боломж дутмаг, боловсролын зорилго болон хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлтийн үл тохироо, жендэрийн тэгш бус байдал зэрэг нь ядуурлын гол шалтгаануудын нэг болжээ.

Цахим танилтын систем сүүлийн хэдэн жилд хөгжиж цахим гарын үсэг, цахим засгийн үйлчилгээнүүдийг гаргасан нь дижитал эрин дэх Монгол Улсын гол ололт юм. Банк, харилцаа холбооны компаниуд болон бусад хувийн хэвшлийнхэн эдгээр дижитал таних үйл ажиллагааг ашиглах боломжтойгоос гадна эдгээр үйлчилгээ илүү хүртээмжтэй, хямд болсоор байна. Насанд хүрсэн хүмүүсийн 90 гаруй хувь нь банкны данстай, тэдгээрийн 20 хувь нь гүйлгээгээ гар утсаараа дамжуулан тогтмол хийдэг байна. Тийм боловч онлайн төлбөр тооцоо, нэгдсэн чиглүүлэг бүхий хүчтэй эрх зүйн орчингүй байгаа нь ойрын ирээдүйд шийдвэрлэх шаардлагатай асуудал юм.

Бизнес рүү орох гарах тодорхой хаалтгүй, эдийн засаг гадаад худалдаа, хөрөнгө оруулалтад бүрэн нээлттэй байдаг гэх зэргээр шинэ бизнесүүдийг зохицуулалтын орчин дэмжих хандлагатай байна. Бүх төрлийн татварын хувьд Монгол дахь татварын дарамт нь дэлхийд хамгийн доод түвшинд байна. Гэвч гол гэсэн цөөн банкнуудаас тогтож байгаа санхүүгийн систем нь гарааны бизнесүүдийг дэмжихэд хангалттай эх үүсвэр болж чадахгүйгээс гадна, зээлийн хүү харьцангуй өндөр, шинэ бизнесүүдэд хэт нарийн шаардлагууд тавьж байна. Одоогийн экосистем энтрепренеруудыг хувийн хөрөнгө оруулагчтай холбосон сүлжээ болон тэдэнд найдвартай санхүүжилт авах чиглүүлэг өгөхөд чиглэсэн хөтөлбөрүүдээс ихээхэн хамаарч байна.

Өнөөгийн нөхцөл байдлыг авч үзвэл тэсрэлт хийсэн технологиудын бий болгосон дижитал боломжуудыг Монгол Улс ашиглаж чадна. Уул уурхай, хөдөө аж ахуй, эрчим хүчний салбар гэх мэт эдийн засгийн салбаруудын дижиталчлал нь тогтвортой ирээдүйд хүргэх эхний алхмууд

юм. Монгол дахь нийгмийн бүхий л бүлгүүдийн хоорондох тэгш бус байдал, боловсрол дахь зааг ялгааг арилгах нь дижитал технологиудыг хэрэгжүүлэхэд тус дэм болно. Мэдээлэл технологийн авьяастнуудаар аутсорсинг хийх, инновацийг эрэлхийлж, Ази дахь дижитал гарааны бизнесүүдийн төв болох нь мөрөөдөл биш болоход ойрхон байна.

-
- ¹ Дэлхийн Банк, (2018), Хөдөө аж ахуйн өртгийн гинжин холбоос дахь тэсрэлт хийсэн инновациуд
- ² Аялал жуулчлалын эдийн засагт үзүүлэх нөлөө 2018. Монгол Улс, Дэлхийн аялал жуулчлын зөвлөл
- ³ Монголын аялал жуулчлалын хөгжил 2018. БОАЖЯ
- ⁴ Үндэсний Статистикийн Хороо. Эрчим хүчний статистик 2017
- ⁵ Эрчим Хүчний Яам, 2016
- ⁶ Үндэсний Статистикийн Хороо
- ⁷ Олон Улсын Цахилгаан Холбооны Байгууллага (2017), Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн хөгжлийн индекс; <https://www.itu.int/net4/itu-d/idi/2017/index.html> сайтаас 08.04.2019-д авсан
- ⁸ Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн хөгжлийн индекс тайлан. 2017
- ⁹ GSMA үнийн индекс, <https://www.mobileconnectivityindex.com/> сайтаас авсан
- ¹⁰ 1 төлөөх 2” зорилт: 1GB хөдөлгөөн өргөн зурвасын үйлчилгээг сарын дундаж орлогын 2-с багагүй хувиар худалдан авах боломжтой байх
- ¹¹ Нэвтрэх түвшний өргөн зурвасын үйлчилгээг нэг хүнд ногдох ҮНО-н 2-с багагүй хувиар худалдан авах боломжтой байх зорилт.
- ¹² Олон Улсын Цахилгаан Холбооны Байгууллага (2018), Монголын дүр зураг
- ¹³ Монгол Улсын бүх нийтийн үйлчилгээний үүргийн сан, <http://www.crc.gov.mn/k/40/3b> сайтаас авсан
- ¹⁴ Төрийн танилтын машины талаарх албан ёсны дэлгэрэнгүй мэдээллийг <https://tutsmashin.gov.mn/> сайтаас авна уу
- ¹⁵ Харилцаа холбоо, мэдээллийн технологийн газар <http://cita.gov.mn/?p=7321> сайтаас
- ¹⁶ Цахим бизнес хөгжлийн төв. 2017
- ¹⁷ 2018 оны байдлаар Монгол Улсын хүн ам 3,238,479 байгаагийн 1,591,848 нь эрэгтэй, 1,646,631 нь эмэгтэй байна.
- ¹⁸ Үндэсний Статисткийн Хорооны мэдээллээр нийт хүн амын 30.94% 0-14 насны хүүхдүүд, 62.4% нь 15-59 насныхан, and 6.66% нь 60 ба түүнээс дээш насны ахмад хүмүүс байна.
- ¹⁹ Үндэсний Статисткийн Хорооны Хүн ам, орон сууцны тооллого 2010 мэдээлэл
- ²⁰ Удирдлагын санал бодлын судалгаа нь Дэлхийн Эдийн Засгийн Форумгаас эрхлэн гаргадаг Дэлхийн Өрсөлдөх чадварын Тайлангийн (www.weforum.org/gcr) гол бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд 130 гаруй орны өрсөлдөх чадварын тэргүүлэх үнэлгээг гаргадаг гэдгээрээ танигдсан судалгаа юм. Энэхүү судалгааг өрсөлдөх чадвартай холбоотой хатуу мэдээллийн эх сурвалж хомс, эсвэл мэдээлэлгүй байгаа нөхцөлд өргөн хүрээнд ашигладаг.
- ²¹ Удирдлагын санал бодлын судалгаа нь статистик мэдээлэл байхгүй өрсөлдөөний үзүүлэлтийн хүрээнд жил тутам явуулдаг судалгаа юм.
- ²² Туршлага (Know-How) нь Дэлхийн Эдийн Засгийн Форумгаас эрхлэн гаргадаг Дэлхийн Хүний Хөгжлийн Тайлангийн үндсэн 4 хэсгийн нэг юм.
- ²³ Дэлхийн Банк. Хөдөлмөр эрхлэлтийн баталгаагүй байдлын дүр зураг: Монгол Улсын хөдөлмөрийн зах зээл дэх жендэрийн тэгш бус байдлын талаарх чанарын судалгаа. 2018
- ²⁴ Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллага. Залуучуудын ажлын байр, ур чадвар: Монгол Улсын залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийн бодлогын тойм. 2017
- ²⁵ Шинэ төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн судалгаа, www.labornet.gov.mn сайтаас авсан
- ²⁶ Ажил олгогчийн сэтгэл ханамжийн судалгаа. 2017
- ²⁷ НҮБ-ын Боловсрол, Нийгэм, Соёлын Байгууллага (ЮНЕСКО). 4.4.2. Үзүүлэлтийн Тоон бичиг үсгийн боловсрол дахь дэлхийн мэдээллийн хүрээ. 2018
- ²⁸ Н.А.Сведлова, У.Энхбаяр (2015). Орос хэл: Монголын суралцах арга барилын түүх, хандлага, Зүүн Сибирын Шинжлэх ухаан, Боловсрол сэтгүүл, “**Magister Dixit**”, х.4
- ²⁹ 2012 онд Монгол Улс мэдээллийн санд оруулсан зээлийн доод босгыг арилгаж зээлийн мэдээллийн системээ сайжруулсан. 2013 онд Монгол Улс зээлийн лавлагаа, тусгай зөвшөөрөл олгох, зээлдэгчийн хувийн мэдээллийг шалгах эрхийг баталгаажуулсан хууль баталснаар зээлийн мэдээллийн хүртээмжийг сайжруулав. 2017 онд зээлийн системд нэвтрэх эрхтэй үйлчилгээ үзүүлэгч компаниас мэдээлэл тарааж эхэлсэн бөгөөд зээлийн мэдээллийн хүртээмжийг сайжруулж эхэлсэн. 2018 онд Монгол Улс хөдлөх эд хөрөнгө болон эдийн бус хөрөнгийн барьцааны зээлийн тухай шинэ хууль баталж, барьцааны бүртгэлийг шинээр нээснээр зээлийн

хүртээмжийг сайжруулав. Дэлгэрэнгүйг Дэлхийн Банк (2019). Бизнес эрхлэх хялбар байдлын тайлан – Монгол улс, х.27-30

³⁰ 2013 онд Монгол Улс холбогдох байгууллагуудын хэлцлийн талаархи тодруулга шаардах байдлыг нэмэгдүүлж хөрөнгө оруулагчдын хамгаалалтыг бэхжүүлсэн. 2015 онд Монгол Улс нээлттэй хувьцаат компаниудад ажлын 2 өдөрт багтаан холбогдох хэлцлүүдийг олон нийтэд нээлттэй болгох шаардлагыг нэвтрүүлснээр бага хэмжээний хөрөнгө оруулагчдыг хамгаалах байдлыг бэхжүүлсэн. Дэлгэрэнгүйг Дэлхийн Банк (2019). Бизнес эрхлэх хялбар байдлын тайлан – Монгол улс, х.31-34

³¹ Иргэний үнэмлэх, өмчийн бүртгэл, хуулийн этгээд, аж ахуй нэгжийн бүртгэл болон бусад мэдээллийг www.burtgel.gov.mn сайтаас авна уу

³² МҮХАҮТ (2017), Монголын бизнесийн орчны судалгааны үр дүн
https://www.mongolchamber.mn/bundles/uploads/MNCCI_2017_Business_Orchinii_Sudalgaa_final_website.pdf
сайтаас 07.04.2019-д авсан

³³ Санхүүгийн Зохицуулах Хороо

³⁴ Л.Онг, ММакНелли (2016). Монголын далайд гарцгүй хил хязгаарыг түлэх нь: Улсын инновацийн экосистемийн судалгаа.

³⁵ *Мөн тэнд*

³⁶ Албан ёсны веб сайтаас авсан - <https://lend.mn/ipo.html>

³⁷ МҮХАҮТ (2017), Монголын бизнесийн орчны судалгааны үр дүн
https://www.mongolchamber.mn/bundles/uploads/MNCCI_2017_Business_Orchinii_Sudalgaa_final_website.pdf
сайтаас 07.04.2019-д авсан

³⁸ Венч капитал, хөрөнгө оруулалтын сан, анжел хөрөнгө оруулагчид хуулийн хүрээнд хөгжөөгүй.

³⁹ **Cyber Security Department of the National Policy Agency**

⁴⁰ Төрөөс мэдээлэл, харилцаа холбооны хөгжлийн талаар баримтлах бодлого. 2017. Зорилт 4

⁴¹ Төрөөс мэдээлэл, харилцаа холбооны хөгжлийн талаар баримтлах бодлого. 2017. Зорилт 3

⁴² Монгол Улсын Засгийн газрын хэрэг эрхлэх газар. Албан ёсны сонин; <https://www.n24.mn/a/2010> сайтаас харна уу

⁴³ Дор хаяж таван өөр санхүүгийн байгууллага эсвэл арилжааны банкуудтай гэрээ байгуулж, байгууллага бүртэй тохируулсан програмчлалын кодыг боловсруулах шаардлагатай.

⁴⁴ *Мөн тэнд*

⁴⁵ ММСГ. Үндэсний медиа атласын судалгаа. 2019

⁴⁶ SDG индекс ба 2018 оны тайланд Монгол Улс ядуурлыг устгах зорилгын хүрээнд дунджаас дээгүүр байгааг харуулж байна.

⁴⁷ Монгол дахь ядуурал, Азийн Хөгжлийн Банк. 2017

⁴⁸ Үндэсний Статистикийн Хорооны мэдээгээр 1996 онд 0.6 сая байсан бол 2016 онд 1.6 сая болж өсчээ.

⁴⁹ Гэр нь Монголын нүүдэлчдийн дугуй хэлбэртэй, эсгий ханатай, зөөж явах боломжтой уламжлалт Монгол сууц юм.

⁵⁰ Өвлийн зарим үед 400 хүрдэг.

⁵¹ Х.Булгантуяа. Сангийн яамны дэд сайд

⁵² Монгол дахь хүртээмжтэй даатгал тайлан. 2018